

Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Psychologie morálky
podle Carol Gilliganové
Petra Brůjová

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

**Psychologie morálky
podle Carol Gilliganové**

Petra Brůjová

Vedoucí práce:

Mgr. Miloš Kratochvíl, Ph.D.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval(a) samostatně a použil(a) jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

OBSAH

1	ÚVOD	1
2	NASLOUCHÁNÍ HLASU	3
2.1	Lidstvo nejsou jenom muži	3
2.2	Námítky proti předchozím teoretikům psychosociálního vývoje	4
2.2.1	Kohlbergova teorie a metoda výzkumu	5
2.3	Studie Gilliganové	7
3	JÁ VE VZTAHU	10
3.1	Heinzovo dilema - Jake a Amy	10
3.1.1	Heinzovo dilema - Konflikt a volba	14
3.2	Já a odpovědnost vůči sobě a druhým	14
3.3	Separace a spojitost - obrazy násilí	17
3.4	Já a morálka	19
4	DVĚ MORÁLKY	22
4.1	Morálka péče a morálka spravedlnosti	22
4.2	Morální vývoj žen podle Gilliganové	25
4.3	Morální orientace	27
5	RODOVÉ ROZDÍLY	29
5.1	Ženská a mužská identita	29
5.2	Odlišnosti při hře chlapců a dívek	31
5.3	„Zobecnělý“ a „konkrétní“ druhý	32
6	PŘÍNOS TEORIE GILLIGANOVÉ	36
6.1	Feministická etika a Carol Gilliganová	36
6.2	Vliv Gilliganové na morální teorie	37
6.3	Vliv Gilliganové na vědecký výzkum	39
6.4	Námítky proti Gilliganové	40
7	ZÁVĚR	44
8	POUŽITÁ LITERATURA	46
9	RESUMÉ	49

1 ÚVOD

Americká psychologička a feministická teoretička Carol Gilliganová (1936), profesorka na Harvardu a dlouholetá kolegyně a také kritička Lawrence Kohlberga, se dlouhá léta věnovala výzkumu otázek, které se týkaly utváření osobní identity a morálního vývoje v rané dospělosti. Práce Gilliganové je založena především na naslouchání hlasu dívek a žen. Sledovala způsoby, jakými hovoří o sobě a druhých a jak se jejich prožívání vlastního života odráží v morálním uvažování. Svá zjištění představila v knize s příznačným názvem *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů (In a Different Voice, 1982)*. Hned po svém vydání vyvolala tato kniha diskuse a stala se základním textem pro mnoho společenských věd (psychologie, sociologie, gender studia a další).¹

Cílem této práce je představit morálku péče Carol Gilliganové. Gilliganová se snažila osvětlit problematiku morálního vývoje dívek a žen a ukázat, že morální vývoj žen není deficitní oproti mužskému, nýbrž má svá určitá specifika, které je nutné zohlednit při formování vědeckých teorií vysvětlujících morální vývoj.

V první části se soustředíme na námítky Gilliganové vůči předchozím teoriím morálního vývoje. Ve své snaze o určení odlišností v psychosociálním vývoji žen a mužů se kriticky vymezuje vůči teoretikům psychologie, jakými jsou Freud, Piaget, Erikson, Kohlberg a další. Jako hlavní výtku proti nim uvádí, že se zaměřili výhradně na zkoumání a popis morálního vývoje chlapců a mužů, což vedlo k pojetí mužského života jako normy. Odhaluje v těchto teoriích androcentrismus a přílišný univerzalismus, jehož důsledkem bylo, že se věda začala domnívat, že ženy nemohou dosáhnout stejného morálního stupně jako muži.

Druhá část je věnována prezentaci výsledků Gilliganové. Načrtáváme obraz vnímání vlastního Já ve vztahu k druhým a k morálce na příkladu

¹ FARKAŠOVÁ, E., SZAPUOVÁ, M. Případ Gilliganová. In: *Filosofia: minulé podoby - současné perspektivy*, s. 50-51.

odpovědí dvou jedenáctiletých dětí - chlapce a dívky. Na základě výsledků svých výzkumů dospívá Gilliganová k odlišení dvou morálek.

Třetí část se zaměřuje na představení ženské morálky péče jako alternativy k mužské morálce spravedlnosti. Vysledování jisté posloupnosti morálky péče, vedlo Gilliganovou k vypracování vlastního modelu morálního vývoje žen, který představila v polemice s Kohlbergem. Gilliganová předpokládá určitý vztah mezi rodovou příslušností a morální orientací jedince.

Čtvrtá část věnuje pozornost problematice rodových rozdílů. Zaměříme se na popis rodových odlišností, které souvisejí s utvářením ženské a mužské identity. Poodkryjeme souvislost rodových rozdílů s dětskou hrou a ukážeme, že rodové rozdíly je možné vypožorovat již v teoriích společenské smlouvy od Thomase Hobbese.

Poslední část této práce se zabývá vlivem Gilliganové na feministickou etiku a výzkum. Gilliganová zdůraznila potřebu začlenit ženský hlas do vědeckého výzkumu a přispěla k debatě o roli pohlaví jako faktoru ovlivňujícího vědecký výzkum. Do této části jsou také zahrnuty kritické reakce, které se týkají jak její teorie, tak jejích metod výzkumu.

Polemika Gilliganová - Kohlberg je více než 200 let stará debata, která se týká vztahu rozumu a citu v morálce. Tato debata je pokračováním polemiky Hume - Kant.²

² KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. The Gilligan-Kohlberg Controversy and Its Philosophico-Historical Roots. In: BESLEY, T., GIBBONS, A., ed. *The Encyclopaedia of Educational Philosophy and Theory*, s. 1.

2 NASLOUCHÁNÍ HLASU

Gilliganová se už řadu let věnuje výzkumu otázek týkajících se problémů lidského vývoje a morální psychologie, zaměřuje se především na vztah rodových odlišností a morálního vývoje. Její empirická zjištění vzbudila pozornost napříč vědními disciplínami - filosofie, psychologie a další. Gilliganová svou studií inspirovala k rozvoji dalších teorií a dalšího bádání v oblasti morální psychologie a feministické etiky.³

2.1 Lidstvo nejsou jenom muži

Impulsem k vytvoření etiky péče jako alternativy k etice spravedlnosti byl její postřeh, že většina do té doby převládajících vývojových teorií zabývajících se popisem identity a morálního vývoje byla založena na zkoumání především mužských respondentů a nezahrnovala také ženskou perspektivu. Dosavadní teorie mužské pojetí zobecnila na všechny a pojetí mužského života začalo být bráno jako norma a žena byla následně vymodelována podle mužského vzoru. Ztotožnění pojmu člověka s mužem lze podle Gilliganové vysledovat až k příběhu prvních lidí Adama a Evy.

Hodnotit ženy podle těchto teorií představovalo problém, protože ženy do takto nastavených teorií nezapadaly a byly vyhodnoceny jako odlišné. To vedlo k problémům při interpretaci vývoje žen, který se neshodoval s „mužským modelem“, a k vylučování žen z teoretických studií morálního vývoje. Tyto teorie jsou ovlivněny androcentrickými předsudky a předpojatostmi, které mají za následek, že ženy byly buď z těchto studií vylučovány, nebo pokud se podle těchto teorií hodnotily, byly vyhodnoceny jako morálně méně vyspělé.⁴ „Avšak skutečnost, že se ženy nedokážou přizpůsobit dosavadním modelům osobního

³ CHRISTENSEN. K. R. *Philosophy and Choice: Selected Readings From Around the World*, s. 397.

⁴ GILLIGANOVÁ. C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 34-35.

růstu, může naopak poukazovat na problém ve vysvětlení, na omezení dosavadní koncepce lidské existence, na opomenutí některých pravd o životě.⁵

2.2 Námitky proti předchozím teoretikům psychosociálního vývoje

Gilliganová ve své knize *Jiným hlasem* rozebírá některé názory teoretiků vývoje a snaží se ukázat, proč je problematické jejich teorie aplikovat také na ženský vývoj. Pouští se do kritiky teorií morálního vývoje Piageta, Eriksona Freuda a Kohlberga. Všem zmíněným mimo jiné vytýká, že ve svých popisech morálního vývoje vycházejí z vývoje mužského jedince.⁶

V souvislosti s Piagetem upozorňuje Gilliganová na jeho předpojatost. Piaget ve své teorii mužský vývoj zobecnil a ztotožnil dětskému vývoji, což ovlivnilo i pohled na morální vývoj pozdějších teoretiků navazujících na Piageta (např. Kohlberga).⁷ Morálnímu úsudku dívek věnoval Piaget „čtyři stručná hesla v rejstříku“, chlapce v rejstříku neuvádí, neboť jednoduše vychází z předpokladu, že dítě je mužského pohlaví.⁸

Dále Gilliganová upozorňuje na problém v Eriksonově teorii psychosociálního vývoje, který je spojen s 5. a 6. stádiem. Podle Eriksonova modelu je pro rozvoj intimity v mladé dospělosti nutnou podmínkou utvoření vlastní identity. Gilliganová mu vytýká, že jeho pořadí identita-intimita-generativita je seřazeno podle mužského vývoje a neodpovídá ženskému vývoji. V ženském vývoji je rozvoj intimity a utvoření vlastní identity navzájem úzce propojeno. Intimita a identita se rozvíjí současně, protože žena ke svému poznání potřebuje vztahy k druhým, prostřednictvím nichž se poznává. Erikson si je pohlavní rozdílnosti vědom, tvrdí, že vývoj u dívek probíhá rozdílně, přesto svoje pořadí vývojových stádií nepřeracoval.⁹

⁵ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 31.

⁶ VACEK, P. *Průhledy do psychologie morálky*, s. 62.

⁷ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 39.

⁸ Tamtéž, s. 46.

⁹ Tamtéž, s. 41.

Freudovi Gilliganová vytýká, že jeho teorie vycházejí pouze z výzkumu prožitků u chlapců.¹⁰ Za pravdu její výtce dává sám Freud, když v některých svých dílech píše, že za předmět zkoumání využíval jen mužské pohlaví, neboť předpokládal, že u děvčat probíhá psychický vývoj obdobně jen s malými odchylkami¹¹ (přičemž odlišnost u žen spojuje s vývojovým selháním, jak uvádí Gilliganová).¹² Gilliganová s Freudem souhlasí v názoru, že ženská a mužská morálka jsou navzájem rozdílné, odmítá však odstupňování morálky na lepší a horší. Svoji koncepci ženské morálky později představuje v polemice s Kohlbergem.¹³ Dále se Gilliganová zamýšlí nad tím, jak je možné, že „ačkoli Freud žil obklopen ženami“¹⁴ bylo pro něho pochopení ženské psychiky velmi obtížné. Dochází k závěru, že to mohlo být zapříčiněno jeho přílišným zaujetím na mužskou zkušenost při jeho bádání, což mu později neumožnilo začlenit také ženskou zkušenost a prožívání vztahů do své teorie.¹⁵

Než se pustíme do kritiky Kohlbergovy teorie, kterou provedla Gilliganová, nejprve ještě stručně shrňme jeho teorii.

2.2.1 Kohlbergova teorie a metoda výzkumu

Kohlberg pro zkoumání morálního vývoje dětí používal metodu rozhovorů. Pro svůj výzkum vypracoval sadu příběhů (morálních situací), jedním z nejznámějších je tzv. Heinzovo dilema: Muž jménem Heinz měl smrtelně nemocnou ženu. Na její nemoc existoval lék, ale lékárník, který lék vynalezl, si za něj účtoval horentní sumu. Výroba léku stála 200 dolarů, lékárník si účtoval 2000 dolarů. Heinz sehnal pouze polovinu sumy, ale lékárník požadoval zaplatit celou sumu. Zoufalý Heinz uvažuje o krádeži léku. Měl by Heinz lék ukrást?

Každému zkoumanému dítěti předložil sadu morálních dilemat a doplňujícími otázkami zjišťoval, co děti vedlo k určitému řešení daného

¹⁰ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 35-36.

¹¹ FREUD, S. *Vybrané spisy II-III*, s. 337.

¹² GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 35.

¹³ VACEK, P. *Průhledy do psychologie morálky*, s. 58.

¹⁴ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 52.

¹⁵ Tamtéž, s. 52.

dilematu. Na základě odpovědí stanovil 3 úrovně morálního vývoje. Děti začínají s egocentrickým pohledem na právo a snahou vyhnout se trestu a postupně se vyvinou ke zcela dospělému pohledu na právo jako shody s univerzálními principy.¹⁶

Kohlberg každou úroveň ještě rozdělil na 2 stádia. Jedinec se vyvíjí postupně od jednoduššího k vyššímu, proto nemůže nastat situace, kdy by bylo nějaké stádium přeskočeno.

1. prekonvenční	1. Stádium: Orientace na trest a poslušnost
	2. Stádium: Instrumentálně-relativistická orientace
2. konvenční	3. Stádium: Interpersonální shoda, „hodný chlapec - milá dívka“
	4. Stádium: Orientace na zákon a řád
3. postkonvenční	5. Stádium: Sociálně-smluvní právně-formalistická orientace
	6. Stádium: Orientace na univerzální etický princip

Tento vývojový model vytvořil na základě studie 72 chlapců, kterým předložil k vyřešení deset hypotetických dilemat. Morální stupně mají prezentovat, jakým způsobem jedinec chápe morální problémy.

Na prekonvenční úrovni jedinec vnímá společenská očekávání jen povrchně, jako něco vnějšího. Na konvenční úrovni se jedinec ztotožňuje se společensky sdíleným systémem morálních pravidel a rolí. Na postkonvenční úrovni jedinec akceptuje obecná morální pravidla společnosti a určuje morální hodnoty na základě morálních principů. Postkonvenční úroveň dosahuje jen menšina dospělých po dosažení 20 let.

Kohlberg vychází z Piagetovy teorie vývoje a stejně jako Piaget rozlišuje mezi obsahem a strukturou/formou morálního úsudku. Kohlberg předpokládá souvislost mezi morálním usuzováním a morálním jednáním. Stanovil dvě fáze pro morální usuzování ve skutečné situaci. Nejprve si jedinec vytvoří úsudek o

¹⁶ RACHELS, J. *The Elements of Moral Philosophy*, s. 161.

tom, co je správné na základě nějaké společensky uznávané zásady nebo pravidla, jde o deontické úsudky, např. Kantův kategorický imperativ. Ve druhé fázi si jedinec vytvoří úsudek, který souvisí s jednáním člověka a s přijetím odpovědnosti za jeho morální jednání.¹⁷

Gilliganová, která byla Kohlbergovou dlouholetou spolupracovnicí, byla detailně obeznámena s jeho způsobem uvažování a metodami výzkumu. Kritika Gilliganové směřovala k základním principům a východiskům Kohlbergovy teorie. Princip spravedlnosti, kterou Kohlberg zastává, je typická pro morální uvažování mužů. Kohlberg podobně jako mnoho dalších teoretiků psychosociálního vývoje vytvořil svou teorii pouze na zkoumání mužského pohlaví a výsledky z tohoto výzkumu následně zobecnil jako všeobecnou normu. A to je důvodem, proč Kohlbergova teorie ukazuje menší morální vyspělost žen v porovnání s muži. Gilliganová kriticky přehodnocuje Kohlbergovy výsledky a vypracovává vlastní model morálního vývoje žen, který podložila svým vlastním výzkumem.¹⁸

2.3 Studie Gilliganové

Autorka řadu let naslouchala hlasu lidí, kteří se účastnili jejích studií a hovořili o sobě a o morálce. Po čase si začala všimnout, že je rozdíl v tom, jak se ženy a muži vyjadřují k morálním problémům a jak vnímají vlastní osobu ve vztahu k ostatním.¹⁹

Jiný hlas, o kterém Gilliganová píše, vymezuje tématem. Soustřeďuje se na rozdílné způsoby myšlení žen a s tím související problém interpretace této odlišnosti. Ve své studii zdůrazňuje, že se ženský i mužský hlas navzájem ovlivňují. Domnívá se, že odlišnosti mezi pohlavími jsou způsobeny společenským kontextem, který utváří životní zkušenosti obou pohlaví. Zaměřuje se na vztah zkušenosti a uvažování, na odlišné dialogy mezi pohlavími, na způsob naslouchání sobě a druhým a na životní příběhy lidí.

¹⁷ DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 14-19.

¹⁸ FARKAŠOVÁ, E., SZAPUOVÁ, M. Případ Gilliganová. In: *Filosofia: minulé podoby - současné perspektivy*, s. 48-50.

¹⁹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 31.

Gilliganová se odvolává na tři studie, které uskutečnila v 70. letech a publikovala je ve své knize *Jiným hlasem*. Tyto studie dokládají, že „*je důležitý způsob, jak lidé vypovídají o svých životech, že jazyk, který používají, a spojitosti, které si vytvářejí, odhalují svět, který vidí a v němž jednají.*“²⁰

Výzkum prováděla formou rozhovoru a všem zúčastněným předložila stejnou sadu otázek, které v případě nejasné odpovědi dotazovaného ještě prohloubila o doplňující otázky. Všechny otázky se týkaly témat spojených s pojetím vlastního Já a morálky a osobních prožitků konfliktu a volby. Autorka se zaměřila nejen na význam jednotlivých odpovědí, ale také sledovala logiku uvažování a jazykové vyjadřování dotazovaných.

První „studie posluchačů a posluchaček vysokých škol“ se účastnilo 25 studentů a studentek posledního ročníku, kteří měli absolvovaný kurz o morální a politické volbě. Byly s nimi uskutečněny dva rozhovory. První v posledním ročníku a druhý za 5 let. V souvislosti s touto studií si Gilliganová všimla jedné zajímavosti - ze studentů, kteří si tento kurz zvolili a pak jej nedokončili, bylo šestnáct žen z celkového počtu dvaceti studentů. I s nimi udělala rozhovor. Cílem studie bylo zjistit vztah mezi morálním vývojem a identitou v rané dospělosti, zjišťovala se souvislost mezi Já a morálkou a s tím související prožitky morálního konfliktu a volby.

Pro „interrupční studii“ bylo vybráno dvacet devět žen ve věku mezi 15-33 let, které zvažovaly přerušení těhotenství. Studie se účastnily ženy různého společenského postavení, vdané i svobodné, některé už dokonce byly matkami. Studie se zaměřila na prožívání a uvažování o konfliktu a volbě a jejich roli ve vývoji. Rozhovory s těmito ženami proběhly v prvním trimestru těhotenství a další na konci následujícího roku. Časová prodleva byla důležitá z toho důvodu, že ženy po nějaké době začaly nahlížet na své rozhodnutí z jiného pohledu. „*Obě tyto studie rozšířily obvyklý záběr výzkumu o morálním úsudku, neboť kladly otázku, jak lidé definují morální problémy a jaké zkušenosti ve svém*

²⁰ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 32.

*životě budují jako morální konflikty, místo toho, aby se soustředili pouze na to, jak uvažují o problémech, které jim byly předloženy k vyřešení.*²¹

Třetí „studie práv a odpovědnosti“ rozšířila způsoby uvažování o vlastním Já a morálce, které vyvstaly z analýzy předchozích studií. Účastníků této studie bylo celkem 144 rozdělených podle věku do devíti kategorií ve věkovém rozmezí od šesti do šedesáti let. V každé kategorii bylo osm žen a osm mužů. Z každé věkové kategorie byli vybráni dva muži a dvě ženy, kteří se podrobili důkladnějšímu zkoumání. Studie měla objasnit, jak lidé uvažují o hypotetických morálních dilematech, o konfliktu a volbě a o pojetí vlastního Já ve vztahu k morálce.

Gilliganová za pomoci následujících studií usilovala o poskytnutí jasnějšího popisu vývoje žen, který by pomohl osvětlit utváření identity a morální vývoj žen v období dospívání. Hlavním cílem Gilliganové bylo „*rozšířit chápání lidského vývoje za využití skupiny, která byla při vytváření teorie opomenuta...*“²²

²¹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 33.

²² Tamtéž, s. 33.

3 JÁ VE VZTAHU

Jelikož se někteří psychologové (Freud, Kohlberg a další) při mapování lidského vývoje opírají o představivost, kterou nalézáme v životě muže, je velice obtížné vypozařovat u žen vývoj morálky, vztahů a vědomí vlastního (ženského) Já. Gilliganová se snaží ukázat, že ženské uvažování není horší nebo lepší než to mužské, je jednoduše jiné, typické pro ženy.

Problém interpretace ženského vývoje pramení z odlišné představivosti a prožívání vztahů. Soudobé teorie bez potíží objasnily vývoj a logiku myšlení chlapce, zatímco myšlení dívky se vymykalo dosavadním kategoriím hodnocení vývoje. Gilliganová se snaží vytvořit novou interpretační linii vývoje vycházející z představivosti dívčího myšlení, která bude přihlížet k rozdílnosti v chápání vztahů, aniž by bylo nutné je odstupňovat na lepší a horší.

Gilliganová považuje morální problémy za problémy lidských vztahů, proto se zaměřuje na odlišné vnímání vztahů žen a mužů a na chyby, kterých se ženy a muži ve vztazích dopouštějí. *„Muži si myslí, že pokud - v souladu se Sokratovými slovy- poznají sami sebe, pak také poznají ženy, a ženy si myslí, že pouze tehdy, když poznají ostatní, poznají i samy sebe.“*²³

3.1 Heinzovo dilema - Jake a Amy

Lidský vývoj je podle Gilliganové utvářen posunem v představivosti vztahů. Právě kvůli takovému posunu vzniká problém s interpretací vývoje žen. Kohlberg zkoumal morální vývoj v adolescenci tak, že zkoumanému subjektu předložil k vyřešení dilema, které v sobě obsahovalo konflikt mezi morálními normami.²⁴ Podobnou metodu jako Kohlberg použila i Gilliganová. Prováděla rozhovor s dětmi i dospělými a do hloubky s nimi diskutovala nad morálními dilematy, které se měli pokusit během rozhovoru vyřešit. Ve své knize *Jiným hlasem* například popisuje rozhovor se dvěma jedenáctiletými dětmi - chlapcem Jakem a dívkou Amy. Obě děti se účastnily „studie práv a odpovědnosti“, na

²³ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 20-21.

²⁴ Tamtéž, s. 53.

odpovědích těchto dvou jedenáctiletých dětí je dobře patrná odlišná představivost vztahů. Mimoto na příkladu těchto dvou dětí dokládá oprávněnost své kritiky Kohlbergovy teorie morálního vývoje. Odlišné odpovědi dívky dokumentují problém interpretace, který spočívá v hodnocení jejich odpovědí - její odlišné chápání vztahů, které nezapadá do dosavadních kategorií hodnocení. Studie, které se účastnily, mapovala, jak jedinec vnímá vlastní Já ve vztahu k morálce, konfliktu a volbě.²⁵ Oběma dětem bylo předloženo k vyřešení Heinzovo dilema (Měl by Heinz lék pro svou ženu ukrást?).

Jake: *„Lidský život je přece cennější než peníze, takže když si ten lékárník vydělá jenom tisíc dolarů, tak to stejně přežije, ale jestli Heinz ten lék neukradne, jeho žena zemře. (Proč je život cennější než peníze?) Protože lékárník může získat víc peněz někdy jindy, třeba od nějakých boháčů s rakovinou, ale Heinz už svou ženu zpátky nedostane. (Proč ne?) Protože každý člověk je jiný, a proto Heinzovu ženu nejde získat znovu.“*²⁶

Jake logickým uvažováním dochází k tomu, že život má vyšší cenu než cokoli jiného, proto je toho názoru, že Heinz by pro záchranu života své ženy lék ukrást měl. Jake si uvědomuje, že Heinz by případnou krádeží porušil zákon, je si dobře vědom, že zákon je důležitý pro zachování společenského řádu, ale zároveň ví, že zákon jako lidský výtvar není dokonalý a může být chybný. Chlapec předpokládá, že ve společnosti existuje nějaká nepsaná všeobecně uznávaná shoda v tom, co je pokládáno za dobré a co za špatné, kterou se lidé řídí. Podle Jakea lze nalézt pravdu v matematice, proto morální dilema staví jako matematický problém, kde čísla jsou nahrazena lidmi. Domnívá se, že za použití rozumu musí každý člověk dospět ke stejnému řešení jako on. Všechny chlapcovy názory zapadají do vývojové linie Piageta, Kohlberga a dalších, kteří své teorie založili na zkoumání chlapců a mužů.²⁷

²⁵ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 52-53.

²⁶ Tamtéž, s. 54.

²⁷ Tamtéž, s. 54-55.

Oproti chlapci se Amyina odpověď na otázku, zda by Heinz lék ukrást měl, jeví jako zmatená a vyhýbavá:

Amy: „No, já myslím, že ne. Podle mě by se to dalo řešit i jinak než krádeží, třeba by si ty peníze mohl od někoho půjčit nebo si vzít úvěr nebo tak, ale fakt by ten lék neměl krást - jenže ani jeho žena by neměla zemřít. (Proč by lék neměl krást?) Kdyby ten lék ukradl, mohl by tím sice svou ženu zachránit, ale taky by mohl jít do vězení...a to by jí moc neprospělo. Takže by to fakt měli spolu probrat a přijít na nějaký jiný způsob, jak získat peníze.“²⁸

Amy je toho názoru, že Heinz by lék krást neměl, protože zvažuje důsledky mužova jednání na vztah mezi ním a jeho ženou. Myslí si, že by krádež mohla negativně ovlivnit jeho vztah se ženou. Amy pohlíží na dilema v kontextu mezilidských vztahů. Snaží se vyřešit dilema tak, aby nedošlo k narušení vztahů, a navrhuje, že by Heinz s lékárníkem měli konflikt vyřešit společnou diskusí. Dívka považuje propojenost mezi lidmi za důležitější než systém pravidel a problém vidí v lékárníkově neschopnosti reagovat na potřeby druhých.

Stejně jako Jake i Amy věří, že existuje ve společnosti nepsaná a všemi uznávaná úmluva, co je dobré a co špatné, ale každý ji vidí v něčem jiném. Amy spoléhá na osobní účast člověka a komunikaci ve vztahu, Jake se spoléhá na logické uvažování a zákon.

Pokud by byly Amyiny odpovědi posuzovány podle stupnice Kohlberga, pak by byly vyhodnoceny jako o celé jedno stádium méně vyspělé než Jakeovy odpovědi.²⁹ Odpovědi Amy jsou typické pro jedince pohybující se ve 3 stádiu vývoje, kde je osobním vztahům přikládán prvořadý význam, Jake se obrací na neosobní principy, proto se pohybuje podle Kohlberga ve 4 a 5 stádiu.

Obě děti uvažují rozdílně, což podle Gilliganové neznamena, že Amyin způsob myšlení je podřadný tomu Jakeovu. Tváří v tvář Heinzově dilematu,

²⁸ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 56.

²⁹ Tamtéž, s. 56-57.

dívka odpovídá typicky ženským způsobem a reaguje na osobní aspekty situace, zatímco Jake uvažuje typicky mužsky, vidí dilema jako konflikt mezi majetkem a životem a řešení hledá v logické dedukci.³⁰ „Její úsudky obsahují vhled typický pro etiku péče, právě tak jako Jakeovy úsudky odrážejí logiku spravedlivého přístupu.“³¹ Jakeovy úsudky jsou hodnoceny jako vyšší stupeň morálního vývoje pouze za předpokladu (jak činil Kohlberg), že etika pravidel je nadřazena etice péče, která zdůrazňuje důvěrnost, pečování a mezilidské vztahy.

Mužský způsob uvažování se obrací k neosobním pravidlům a odstraňuje detaily, které dodávají dané situaci její zvláštnost. Pro ženy je obtížné tyto detaily ignorovat. Ženy se orientují na péči o druhé a starání se o jejich potřeby. To může být důvodem, proč se Amyiny odpovědi zpočátku zdají jako zmatené a nejisté. Citlivost žen k potřebám druhých je směřuje, aby se staraly o hlasy ostatních a do vlastního úsudku zahrnovaly také hlediska ostatních. Proto Amy nezamítne lékárníkovo hledisko a trvá na další diskusi a snaží se mu nějakým způsobem přizpůsobit. Ženy zkrátka při morálním usuzování nedokáží oddělit vztahy a odpovědnost od morálky, což může být hodnoceno jako slabost.³²

Podle Kohlbergova popisu vývoje se Amy skutečně jeví na nižší vývojové úrovni než Jake. Morální dospělost je spojována převážně se schopností používat logiku při řešení morálních dilemat, abychom byli schopni rozlišit morálku od zákona a řešit konflikty pravidel. Na druhou stranu Amy si všímá věcí, které Jake nevidí. Amy jasněji než Jake vidí, že problémy, které neposkytují možnost volby jako Heinzovo dilema, narušují lidské vztahy a ústí do nepřiměřeného řešení, které je založeno na špatné komunikaci a pochopení. Gilliganová považuje Kohlbergovu teorii za částečnou, pouze na muže orientovanou teorii, která nezahrnuje perspektivy ženského pohlaví.³³

³⁰ RACHELS, J. *The Elements of Moral Philosophy*, s. 163.

³¹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 58.

³² RACHELS, J. *The Elements of Moral Philosophy*, s. 163-164.

³³ GRIMSHAW, J. *Philosophy and Feminist Thinking*, s. 192.

3.1.1 Heinzovo dilema - Konflikt a volba

Rozdílné způsoby uvažování o morálním dilematu také ukazují odlišné způsoby, jakými je možné uvažovat o konfliktu a volbě. Jake přistupuje k Heinzovu dilematu neosobně, domnívá se, že pokud lék ukradne, vyhne se tak případnému střetu s lékárníkem, a spoléhá se na zákon. V Amyině případě nelze ignorovat propojenou síť vztahů vznikajících v procesu komunikace. Ukazuje se, že při řešení konfliktu hraje důležitou roli hodnotový a vztahový žebříček priorit jednotlivce, který ovlivňuje jeho volbu. Možnost volby s sebou nese nutnost upřednostnit jednu možnost před druhou a případně nést za svou volbu odpovědnost. Rozdílné hodnotové a vztahové žebříčky mají souvislost s odlišnými etickými perspektivami, na které se jedinec orientuje. Vztah mezi dvěma etickými perspektivami lépe osvětlí pochopení vztahu mezi dětskou morálkou a vnímáním vlastního Já.³⁴

3.2 Já a odpovědnost vůči sobě a druhým

Na otázku, jak by děti popsaly vlastní osobu, odpovídají:

Jake: *„Já bych začal tím, že je mi jedenáct. Jake (příjmení). Musel bych dodat, že bydlím v (jméno města), protože to ke mně hodně patří, a taky že můj táta je doktor, protože myslím, že to mě taky tak trochu mění, a že se nezastávám zločinu, pokud se ovšem nejmenujete Heinz; že podle mě je škola otrava, protože podle mě člověku tak trochu mění povahu. Já tak nějak moc nevím, jak se popsat, protože vlastně nevím, jak vidět svou osobnost...“³⁵*

Z Jakeovy odpovědi je patrné, že si chlapec uvědomuje vlastní hodnotu a odlišnost vůči ostatním. Aby se Jake popsal, určuje své přesné místo, které ve světě zaujímá a jmenuje některé své názory, vlastnosti - tedy to, co ho odděluje od ostatních. Zmiňuje otce, protože si je vědom, že ho částečně určují i lidé kolem něho, především rodina.

³⁴ GILLIGANOVÁ. C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 58-61.

³⁵ Tamtéž, s. 61.

Amy: „Tak já bych řekla, že jsem někdo, koho baví škola a učení, a že tím se chci v životě zabývat. Chci pracovat ve vědě nebo něco podobného a chci pomáhat lidem. A myslím, že taková jsem nebo se taková snažím být. A tak bych se asi popsala. A chci dělat něco, čím bych pomáhala ostatním lidem. (Proč to chceš dělat?) No, protože si myslím, že na světě je spousta problémů, a myslím, že každý by se měl snažit nějak pomoci druhým, ...“³⁶

Amy začíná definování sebe sama nekonkrétním popisem, kterým se jasně nevymezuje vůči ostatním jako Jake. Naopak se popisuje svou činností, která ji začleňuje a spojuje s ostatními. Ví, že chce v životě pomáhat druhým a svou činností si vytvářet vztahy s druhými lidmi.

Odpovědi těchto dětí ukazují dvě odlišně definované Já - Jakeovo Já definováno separací a Amyino Já definované spjitostí. V této souvislosti je nutné zohlednit nejen, jak děti samy sebe popisují, ale také způsob, jakým tyto děti vnímají odpovědnost za svou osobu a za druhé lidi.³⁷

Na otázku, jak by měl člověk řešit konflikt odpovědnosti k sobě a k druhým, odpovídají:

Jake: „Měl by věnovat asi tak jednu čtvrtinu ostatním a tři čtvrtiny sobě. (Proč?) Protože ve vašem rozhodnutí byste měli být nejdůležitější vy, neměli byste se úplně nechat vést ostatními lidmi, ale musíte je vzít v úvahu...(Co znamená odpovědnost?) Znamená to, že dost hodně myslím na ostatní, když něco dělám, ...znamená to, že neděláte věci jenom pro sebe, protože přece musíte žít s ostatními lidmi a se svým okolím, a když uděláte něco, co jim všem ublíží, bude kvůli tomu spousta lidí trpět, a to se nedělá.“³⁸

Jakeova odpověď formulovaná jako vzorec *jedna čtvrtina ostatním a tři čtvrtiny sobě* jasně ukazuje, že odpovědnost za vlastní osobu má prvořadý

³⁶ GILLIGANOVÁ. C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 61-62.

³⁷ Tamtéž, s. 62.

³⁸ Tamtéž, s. 62-64.

význam, zároveň chápe, že jako tvor žijící ve společnosti lidí, má k ostatním určitou odpovědnost. Odpovědnost za druhé hledá v pravidlech, kterými by se lidé měli řídit, aby bylo zabráněno zraňování druhých. Je si dobře vědom, že jeho jednání má vliv na ostatní a naopak, že jednání druhých může stejně tak ovlivňovat jeho. Proto se spoléhá na pravidla, která umožňují lidem žít spolu.

Amy: „No, to fakt záleží na situaci...Ale jestli máte odpovědnost k někomu opravdu hodně blízkému, pak se v té situaci musíte rozhodnout, co je důležitější, jestli vy, nebo ta osoba, ... záleží na tom, co jste zač a jaký vztah máte k tomu druhému ... (A jak se rozhodneš?) Prostě se nad tím musíte zamyslet, vzít v úvahu obě strany a vymyslet, co by bylo lepší pro všechny nebo lepší pro vás, co je důležitější a z čeho budou všichni spokojenější...(Co znamená odpovědnost?) Že se na vás ostatní lidé spoléhají, že něco uděláte,...(Jsou i jiné druhy odpovědnosti?) Taky vůči sobě...musíte na sebe přece dávat pozor a to je vaše odpovědnost k sobě.“³⁹

Amy při uvažování o odpovědnosti zohledňuje celkový kontext situace a vztah, který ji pojí k druhé osobě. Pokud ji k druhé osobě váže blízký vztah, upřednostňuje odpovědnost k této osobě před odpovědností k sobě. Odpovědnost vnímá jako schopnost reagovat na situaci, zohledňovat potřeby druhých a hledat řešení, jež uspokojí co nejvíce lidí.

Odlíšné chápání mezilidských vztahů ovlivňuje také morální imperativ jedince. „Pro Jakea odpovědnost znamená nedělat to, co chce, protože myslí na ostatní; pro Amy znamená dělat to, s čím ostatní počítají, bez ohledu na to, co chce ona.“⁴⁰

Na základě odpovědí Jakea a Amy dochází Gilliganová k závěru, že vývoj u těchto dětí sleduje zcela jinou linii a vysvětluje: „Pro Jakea by vývoj znamenal postupné pochopení, že druzí jsou mu rovni, a zjištění, že rovnost poskytuje způsob, jak učinit spojitost bezpečnou. Pro Amy by vývoj představoval zahrnutí

³⁹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 63-64.

⁴⁰ Tamtéž, s. 65.

*sebe samé do široké propojené sítě a posléze zjištění, že separace ji může chránit a nemusí s sebou nutně nést izolaci.*⁴¹

Důležitost tohoto posunu v kategorizaci vztahů dokládá „studie násilí“.

3.3 Separace a spojitost - obrazy násilí

Separace a spojitost jsou hlavními tématy „studie obrazů násilí“, kterou provedla Gilliganová se svojí kolegyní Susan Pollakovou. Studie se zaměřila na zjištění, v jakých situacích vnímají násilí ženy a v jakých muži. Účastníkům studie byly předloženy čtyři obrázky a každý účastník měl k jednotlivým obrázkům vymyslet příběh. Dva obrázky zobrazovaly pár na lavičce u řeky a akrobaty na visuté hrazdě a další dva obrázky zobrazovaly muže sedícího za pracovním stolem a dvě ženy v bílých pláštích pracujících v laboratoři. První dva obrázky ukazovaly vždy muže a ženu fyzicky blíže u sebe a další dva ukazovaly jedince v neosobním spojení. Téměř čtvrtina mužů spojila obrázek s párem sedícím na lavičce s nějakým druhem násilí. Naopak ženy tento obrázek s násilím vůbec nespojovaly. Více než polovina dotazovaných mužů napsala alespoň jeden příběh, ve kterém se objevil motiv násilí, u žen jen necelá čtvrtina dotazovaných spojila nějaký z obrázků s násilím.⁴²

Z provedené studie vyplývá, že: *„Čím jsou si lidé na obrázcích bližší, tím častější a intenzivnější jsou obrazy násilí v příbězích napsaných muži, zatímco v ženských příbězích se objevuje tím více násilí, čím jsou lidé izolovanější.*“⁴³

Analýza příběhů o akrobatech na visuté hrazdě poukázala na jednu zajímavou věc. Téměř polovina žen by do obrázku přidala záchrannou síť, čímž se situace na obrázku pro ně stala bezpečnější. Přidat síť do obrázku napadlo muže jen zřídka. *„Ženy tedy výjev na visuté hrazdě vnímaly jako bezpečný,*

⁴¹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 65.

⁴² Tamtéž, s. 66-68.

⁴³ Tamtéž, s. 68.

*protože jej bezpečným učinily. Přidaly do něj síť, čímž by akrobatům v případě pádu zachránily život.*⁴⁴

Odlišný pohled na vztahy mezi lidmi tak, jak jej vnímají muži a ženy, například ilustrují dva příběhy napsané o akrobatech na visuté hrazdě. První napsala žena a druhý muž:

„Toto je artistické duo, které se účastní konkurzu o místo v cirkusu bratří Ringlingových. Jsou poslední na řadě a vede se jim velmi dobře. Mají ladné pohyby a dobrý styl, ale používají záchrannou síť, kterou někteří artisté nepoužívají. Majitelé cirkusu říkají, že je přijmou, pokud síť odstraní, ale naše duo se rozhodlo, že raději práci odmítnou a budou déle žít, než aby takhle riskovali. Vědí, že by stejně nemohli vystupovat, kdyby se někomu z nich něco stalo, a takové riziko jim připadá nesmyslné.“

A druhý příběh, jehož autorem je muž:

*„Akrobatka na visuté hrazdě je ženou nejlepšího přítele tohoto akrobata, který těsně před představením zjistil, že jeho příteli (svému manželovi) byla nevěrná. Řekl jí, že to ví, a požádal ji, aby se svému manželovi přiznala, ale ona to odmítla. Akrobat nemá dost odvahy, aby to svému příteli řekl sám, a tak ve výšce sta stop nad zemí jakoby náhodou partnerku upustí. Ona při té nehodě přijde o život, ale on se vůbec necítí vinen, protože je přesvědčen, že učinil spravedlnosti zadost.“*⁴⁵

Z uvedených příběhů je patrné, jak na vztahy mezi lidmi nahlíží ženy a jak muži. Ženy před úspěchem a výkonem preferují vztahy, a aby tyto vztahy udržely, neváhají v případě nutnosti pozměnit pravidla. Muži dávají přednost

⁴⁴ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 69.

⁴⁵ Tamtéž, s. 70-71.

dodržování spravedlnosti a zachování pravidel na úkor vztahů, jež pokládají za nahraditelná.⁴⁶

Tyto příklady odhalují odlišné vnímání vztahů a lidské spojitosti, které jsou spojeny s odlišným vnímáním vlastního Já a morálky a vede k odlišnému způsobu jednání a prožívání separace a spojitosti. To dává vzniknout dvěma morálkám - morálce péče a morálce spravedlnosti.⁴⁷

3.4 Já a morálka

Západní tradice kladla důraz na to, aby se vlastní Já utvářelo jako autonomní a nezávislé. V souladu s představou individuální autonomie jednotlivce je představa společenské odpovědnosti koncipované jako povinnost nebo závazek. Morální usuzování odráží logiku společenského porozumění a utváří standardy sebehodnocení. Proto je koncepce morálky tak důležitá pro koncepci Já ve vztahu. Na základě svého výzkumu Gilliganová rozlišila dvě morální predispozice - predispozici směrem ke spravedlnosti a predispozici směrem k péči. Lze je také vyzorovat ve zkušenosti nerovnosti a oddanosti ztělesňované ve vztahu rodič-dítě. Individualismus odráží hodnoty založené na oddělení. Důležitá je schopnost umět se vžít do situace někoho jiného, neboť poskytuje možnost učit se od ostatních a tím dotvářet své Já. Gilliganová objevila spojitost mezi morálním usuzováním a pojetím vlastního Já. Rozdílné představy morální způsobilosti se odrážejí v rozdílných způsobech vnímání odpovědnosti za sebe a druhé.⁴⁸ Všechny tyto odlišnosti zpočátku Gilliganová pokládala za „nesoulad mezi ženskými hlasy a psychologickými teoriemi.“⁴⁹

Gilliganová se pokusila vymezit nové kategorie morálního usuzování a vlastního Já, které by objasnily zkušenost spojitosti a kontrast mezi egoismem a altruismem. Svými studii se snažila odhalit, zda věk a pohlaví ovlivňují vztah mezi morálkou a vlastním Já. Rozlišila dva morální hlasy, které naznačují dva

⁴⁶ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 70.

⁴⁷ Tamtéž, s. 87.

⁴⁸ GILLIGAN, C. Remapping the Moral Domain: New Image of Self in Relationship. In: GILLIGAN, C., WARD, J. V., eds. *Mapping the Moral Domain*, s. 3-7.

⁴⁹ Tamtéž, s. 8

odlišné pohledy na svět. Zatímco jeden hlas zdůrazňuje spojitost, péči, neubližování a citlivost, druhý vyzdvihuje rovnost, právo, spravedlnost a vzájemnost. Oba hlasy by měly být rovnocenné, přesto má jeden hlas tendenci převažovat nad druhým. V teoriích lidského vývoje jsou předpokládány hodnoty spravedlnosti a autonomie, které jsou zároveň začleněny do definice morálky a vlastního Já. Obsahují pohled na jednotlivce jako odděleného a vztahy pojmají jako hierarchické nebo smluvní. Hodnoty péče a spojitosti, převažující v ženském uvažování, naznačují pohled na vlastní Já a ostatní jako vzájemně na sobě závislé a vztahy pojmají jako síť vytvořenou a přetrvávající díky péči a vnímavosti. Společenské porozumění nabývá v každé morální perspektivě rozdílných významů odrážejících se v rozdílné představivosti vztahu.

S odlišným vnímáním Já ve vztahu k ostatním se pojí také rozdílné strategie při řešení konfliktů, což je dobře patrné při zkoumání dětských her. Správné řešení chrání identitu a zajišťuje rovnost v kontextu vztahů. Všezahrnující řešení přetváří identitu jedince prostřednictvím zkušenosti vztahu. V dětské hře dívek jsou nápadná témata vyloučení a začlenění a odrážejí se v jejich řešení konfliktu. Zdůrazňují se v morálním protikladu sobecké a nesobecké volby - sobectví znamená vyřadit ostatní a nesobectví vyčlenit vlastní Já.⁵⁰

„Konflikt mezi Já a druhým tedy pro ženy znamená ústřední morální problém, neboť představuje dilema, jehož řešení vyžaduje smír mezi femininitou a dospělostí. Pokud k němu nedojde, nelze morální problém vyřešit...A právě toto dilema - konflikt mezi soucítěním a autonomií, mezi ctností a mocí - se ženský hlas pokouší rozřešit ve snaze získat zpět své já a vyřešit morální problém tak, aby to nikoho nebolelo.“⁵¹

V mnoha teoriích opomíjená ženská zkušenost vnáší světlo do psychologických teorií a odhaluje odlišné vnímání vztahů a lidské spojitosti, které jsou spojeny s odlišným vnímáním vlastního Já a morálky a ukazuje

⁵⁰ GILLIGAN, C. Remapping the Moral Domain: New Image of Self in Relationship. In: GILLIGAN, C., WARD, J. V., eds. *Mapping the Moral Domain*, s. 8-17.

⁵¹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 94.

posun v představivosti vztahů, který způsobuje problém s interpretací ženského vývoje, a vede k odlišnému způsobu jednání a prožívání separace a spojitosti.⁵²

⁵² GILLIGANOVÁ. C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 86-87.

4 DVĚ MORÁLKY

Gilliganová pro svůj výzkum realizovala v 70. letech minulého století tři různé studie, jež popisuje ve své knize *Jiným hlasem*, během kterých kladla všem účastníkům (různé skupiny mužů a žen) otázky týkající se morálky a vnímání vlastního Já. Z jejich odpovědí vyplynuly zásadní rozdíly mezi muži a ženami. Na základě tohoto zjištění rozlišila dvě odlišné morální perspektivy, které souvisejí s konkrétním pohlavím respondenta nebo respondentky - mužskou morálku spravedlnosti a ženskou morálku péče. Morálka péče představuje „jiný hlas“, o kterém autorka píše ve své knize. Její studie je odlišná od předchozích teorií morálního vývoje, které pokládají morálku spravedlnosti za normu dospělosti, čímž se všechna ostatní morální uvažování, která se liší od morálky spravedlnosti, jeví jako nedostačující.⁵³

Kohlbergova a Piagetova teorie morálního vývoje popisuje morální uvažování chlapců a mužů a proto odpovídá morálce spravedlnosti. Zároveň je problematické aplikovat tyto teorie také na ženské uvažování. Ženské uvažování hodnocené podle takovýchto teorií se neshoduje s mužským způsobem uvažování, a tudíž se ženy jeví jako méně morálně vyspělé. Autorka odmítla spravedlnost jako univerzální morální princip a vytvořila k morálce spravedlnosti alternativní morálku péče, ve které zohlednila ženský způsob uvažování, který vysledovala ze svých empirických studií.⁵⁴

4.1 Morálka péče a morálka spravedlnosti

Do psychologie morálky zavedla Gilliganová termín *morální orientace*. Podle své morální orientace řeší každý člověk morální dilemata, s nimiž se v životě setkává. Původ odlišné morální orientace žen a mužů spatřuje v odlišném průběhu socializace u chlapců a dívek. Snaží se popsat rozdíly

⁵³ CHRISTENSEN, K. R. *Philosophy and Choice: Selected Readings From Around the World*, s. 397.

⁵⁴ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*, s. 119.

v psychosociálním vývoji žen, proto se kriticky vymezuje proti klasikům psychologie (Freud, Piaget, Erikson).⁵⁵

Morálka péče přihlíží k celkovému kontextu situace a reaguje na něj, morálka spravedlnosti je nezávislá na situaci a principiální. Morálka péče chápe vlastní Já jako vázané na ostatní, pociťuje spojitost s ostatními, morálka spravedlnosti chápe vlastní Já jako na ostatních nezávislé a samostatné. Pro ženy je charakteristické, že se soustřeďují na vztahy, které je pojí s ostatními lidmi. Mužské morální uvažování se zaměřuje na abstraktní práva a povinnosti. Pokud jde o strukturu jednotlivých morálek, jsou si navzájem rovnocenné, žádná nepřevažuje nad druhou.⁵⁶

Ženský morální imperativ zdůrazňuje pečování o druhé a zohledňuje jejich individuální potřeby, a snaží se zamezit ubližování nebo izolaci. Mužský morální imperativ nabádá k respektování práv a postavení druhých lidí, všechny lidi bere jako sobě rovné. Ženská morálka klade důraz na vzájemnou propojenost mezi lidmi a předpokládá naslouchání a porozumění, zatímco mužská morálka vyzdvihuje rovnost, samostatnost a individualitu lidí, což předpokládá nějakou společenskou smlouvu svobodně uzavřenou mezi všemi lidmi.

Pokud jde o vzájemné postavení těchto dvou morálek, autorka napřed hovořila o vzájemné neslučitelnosti, později hovoří o komplementaritě těchto morálek. Zároveň je nutné dbát na vzájemnou vyváženost obou morálek, protože: *„neblahým sklonem mužů je považovat svůj vlastní názor na druhé za nestrannou perspektivu a uzavírat ostatní do těchto svých představ o nich; neblahým sklonem žen je zase vciťovat se do druhých natolik intenzivně, že při tom zapomínají na sebe.“*⁵⁷

Ženská morálka péče pokládá morální dilema za konflikt vztahů mezi lidmi, k jehož vyřešení je nezbytná vzájemná komunikace a osobní účast každého člověka, jehož se dilema týká. Pro správné řešení je nutné zohlednit

⁵⁵ DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 28-9.

⁵⁶ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*, s. 120.

⁵⁷ BARŠA, P. *Panství člověka a touha ženy: Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*, s. 28.

celkový kontext situace a hledat taková řešení, která nenaruší vztahy mezi lidmi a nikomu neublíží.

Mužská morálka spravedlnosti pokládá morální dilema za matematický problém, k jehož vyřešení dospějeme logickým uvažováním. Každý člověk má hodnotový žebříček a dilema je vlastně konflikt těchto hodnot. Na dilema je tedy nahlíženo z hlediska hodnot. Aby bylo dilema vyřešeno, je třeba hodnoty uspořádat podle preferencí. Konečné řešení není závislé na kontextu, na osobních pocitech nebo vztazích jedince. K nalezení řešení se využívá formální logika a její pravidla. Důležité je najít takové řešení, které bude spravedlivé pro všechny, a shodnou se na něm všechny racionálně uvažující bytosti.⁵⁸

Pokud jde o chápání spravedlnosti, Gilliganová připodobňuje mužské chápání spravedlnosti k biblickému příběhu o Abrahámovi, který měl na Boží příkaz obětovat svého syna Izáka. Aby Abrahám ukázal sílu své víry, neváhal by tento příkaz vyplnit. V kontrastu stojí ženské chápání spravedlnosti vyjádřené v příběhu o králi Šalamounovi, který měl rozsoudit dvě ženy hádající se o malé dítě. Jako řešení sporu navrhne Šalamoun dítě rozseknout napůl a opravdová matka dítěte se raději vzdá své pravdy jen, aby dítě zachránila.⁵⁹

„Ženská konstrukce morálního problému jakožto problému péče a odpovědnosti ve vztazích (na rozdíl od koncepce práva a pravidel) váže vývoje morálního myšlení žen na změny v jejich chápání odpovědnosti a vztahů, tak jako koncepce morálky jakožto spravedlnosti spojuje tento vývoj s logikou rovnosti a reciprocity.“⁶⁰

Výsledky „interrupční studie“ naznačují, že vývoj etiky péče je posloupný, mění se koncepce odpovědnosti, která reflektuje změny v chápání a prožívání vztahů. Gilliganová sama upozorňuje, že respondentky, které se výzkumu

⁵⁸ DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 29.

⁵⁹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 125.

⁶⁰ Tamtéž, s. 96.

účastnily, nezahrnovaly širší populaci, proto si nečiní nárok na přílišné zobecňování na celou populaci a zdůrazňuje nutnost dalšího zkoumání.⁶¹

4.2 Morální vývoj žen podle Gilliganové

„Interrupční studie“ odhalila 3 morální stanoviska naznačující posloupnost etiky péče. Odlišný pohled žen na péči vyplynul z analýzy morálního jazyka - používání slov *odpovědný* a *sobecký* naznačují odlišné morální orientace. Podle Gilliganové vývoj etiky péče reflektuje posun v uvažování a chápání propojenosti mezi lidmi, ukazuje se totiž, že pečování o druhé je prospěšné nejen pro druhé, ale i pro člověka samotného: „*Čím dál tím způsobilejší chápání psychologie lidských vztahů - čím dál tím větší odlišení já od druhého a lepší pochopení dynamiky sociální interakce - utváří vývoj etiky péče.*“⁶²

Gilliganová kritizuje psychologické teorie morálního vývoje včetně teorie Kohlberga. Podobně jako Kohlberg se i Gilliganová domnívá, že vývoj morálního usuzování probíhá postupně, na rozdíl od Kohlberga předpokládá určitou rodovou diferenciaci, proto pro svá empirická měření využila respondenty obou pohlaví. Hlavní příčinu, proč Kohlbergovu teorii nebylo možno aplikovat také na ženskou zkušenost a proto se ženy jeví jako méně morálně vyspělé, viděla v jeho výzkumu, který prováděl pouze na mužských respondentech. Na základě toho vytvořila vlastní model morálního vývoje žen, svou teorii založila na empirickém výzkumu těhotných žen uvažujících o interrupci. Nezkoumala otázku morálního hodnocení, ale zaměřila se na vztah mezi jednáním a úsudkem.

Podobně jako Kohlberg stanovila Gilliganová 3 roviny morálního usuzování, mezi které vložila 2 přechodné fáze.

V prekonvenčním hledisku je hlavním objektem péče vlastní Já, které zajišťuje vlastní přežití člověka. Toto hledisko je spojeno s egocentrismem, protože se žena zaměřuje na sebe sama a své vlastní potřeby, což zajišťuje

⁶¹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 144-145.

⁶² Tamtéž, s. 97.

zachování vlastního života. Po orientaci na sebe sama následuje první přechodná fáze, ve které dochází ke konfliktu mezi egoismem a odpovědností. V této fázi žena přemýšlí o spojitosti s druhými. Já si uvědomuje vlastní hodnotu a vzniká konflikt mezi vlastními přáními a tím, co je „správné“. Úsudek už není určován vlastním Já, nýbrž se posouvá do morálních rozměrů. Konvenční hledisko je spojeno s altruismem, rozvíjí se odpovědnost za druhé. S odpovědností se pojí mateřská morálka zahrnující péči o potřebné a slabé. Dobré je pečovat o druhé lidi. Vědomí vlastní hodnoty souvisí s potřebou ženy být uznána svým okolím. Žena se snaží najít své místo ve společnosti, začlenit se do ní, proto se ztotožňuje s hodnotami společnosti. V druhé přechodné fázi se mění pohled na vlastní Já a druhé, žena od sebe odděluje vlastní Já a druhé, řeší otázku odpovědnosti za vlastní osobu a druhé a jak moc ne/morální je zohledňovat také své vlastní potřeby v rámci péče o druhé. Vzniká tedy napětí mezi sobeckostí a odpovědností. Žena při morálním usuzování zohledňuje své vlastní názory a také názory druhých lidí. V postkonvenčním hledisku se posouvá vnímání vlastního Já a druhých. Dochází k uvědomění, že vlastní Já a druzí jsou na sobě navzájem závislí, čímž mizí napětí mezi odpovědností a sobeckostí z druhé přechodné fáze. Ženské Já si dobrovolně volí péči o druhé i vlastní osobu jako svůj morální imperativ.⁶³

„Když se pustíme do studia žen a odvozujeme vývojové konstrukty z jejich životů, začne se objevovat obrys morální koncepce, která se velmi liší od koncepcí Freudových, Piagetových či Kohlbergových a dává vzniknout odlišnému popisu vývoje. Morální problém zde vzniká spíše z protichůdných povinností než ze soupeření práv a pro své řešení vyžaduje kontextový a narativní, nikoli formální a abstraktní způsob myšlení. V tomto pojetí morálky, která klade důraz především na péči, se morální vývoj soustřeďuje kolem chápání odpovědnosti a lidských vztahů, zatímco pojetí morálky jakožto nestrannosti spojuje morální vývoj s porozuměním právům a pravidlům.“⁶⁴

⁶³ DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 26-27.

⁶⁴ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 47.

Kohlberg se ke kritice Gilliganové také vyjádřil. Například odmítl, že by existovaly dvě odlišné morální orientace, jak tvrdí Gilliganová, mezi kterými by byly strukturní rozdíly.⁶⁵ Kohlberg je toho názoru, že pokud by existovaly dvě odlišné morální orientace a každé pohlaví se orientovalo pouze na jednu z nich, pak by ženy prováděly morální úsudek jen na základě své morální orientace na péči a neubližování a snadno by mohlo dojít k tomu, že by ženy přehlížely oprávněné požadavky jiných lidí, ke kterým je nepojí blízký vztah nebo opomíjely morální normy společnosti.⁶⁶

4.3 Morální orientace

Gilliganová s Jane Attanucciovou provedla v 80. letech i další studie, aby ověřila svou teorii o rozdílné morální orientaci žen a mužů. Opět uskutečnila tři studie, jejichž cílem bylo zjistit, zda existuje nějaký vztah mezi pohlavím a morální orientací, jaký je vztah mezi těmito dvěma orientacemi a zda se lidé orientují výhradně jen na jednu morální orientaci nebo při řešení skutečných morálních dilemat využívají obě perspektivy. Všem účastníkům pokládala otázky týkající se jejich osobních zkušeností s morálním konfliktem a volbou. Zajímala se, jak se zachovali, když museli řešit nějaký morální konflikt, jak ho nakonec vyřešili a jestli si s odstupem času myslí, že se rozhodli správně. Ze studie bylo vyvozeno následující:

Odlišnost mezi morálními orientacemi péče a spravedlnosti se týká odlišných způsobů nahlížení na morální problémy a odráží rozdílné představy lidských vztahů, které určují morální orientaci. Morálka spravedlnosti vyzdvihuje ideál rovného respektu a vzájemnosti a upozorňuje na problém nerovnosti a útlaku. Morálka péče vyzdvihuje vnímavost a citlivost k potřebám druhých a upozorňuje na problémy odloučení a opuštění. Nerovnost a přimknutí jsou z vývojového hlediska všeobecné lidské zkušenosti, každé dítě se rodí do situace nerovnosti a žádné dítě by nepřežilo bez nějakého druhu přimknutí k dospělému. Rovnost a přimknutí jsou typické pro všechny formy lidských

⁶⁵ DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 29-30.

⁶⁶ Tamtéž, s. 123-124.

vztahů, každý vztah může být popsán termíny rovný/nerovný a přimknutý/odloučený.

Gilliganová předpokládá, že morální orientace ovlivňuje morální usuzování jedince. Na základě empirické studie zjistila, že jsou muži a ženy, kteří při řešení morálního dilematu využívají obě perspektivy. Gilliganová je toho názoru, že lidé mají povědomí o obou morálních perspektivách, přesto ze své studie vyvodila, že jedinec se orientuje na morálku podle své rodové příslušnosti, ženy tedy upřednostňují morálku péče a muži morálku spravedlnosti. Napětí mezi těmito perspektivami dokládá fakt, že odloučení je v perspektivě spravedlnosti pokládáno za znamení dospělého morálního uvažování, zatímco v perspektivě péče je pokládáno za problém - neúspěch starat se o potřeby. Na druhou stranu, pozornost ke konkrétním potřebám a situacím jednotlivců je známkou dospělého morálního uvažování v perspektivě péče, zatímco v perspektivě spravedlnosti se stává problémem - neúspěchem jednat se všemi spravedlivě jako sobě rovnými.⁶⁷

Gilliganová podrobila kritice Kohlbergovu koncepci morálního vývoje, podle které nejvyššího stádia dosáhne jedinec, jež posuzuje své jednání podle univerzálních morálních principů. Gilliganová si povšimla, že ženy hodnocené Kohlbergovou stupnicí zpravidla dosahují horších výsledků než muži. Nespokojila se s předpokladem, že ženy disponují menšími morálními schopnostmi, místo toho rozlišila dvě morálky - péče a spravedlnosti. Ze svých studií Gilliganová následně vyvodila určitou posloupnost vývoje morálky péče a vytvořila vlastní model vývoje žen. Uznává, že ženy a muži mají povědomí o obou morálkách, přesto na základě své studie dochází k závěru, že ženy a muži se orientují na určitou morální orientaci, podle své rodové příslušnosti. Tedy, že ženy se orientují převážně na morálku péče a muži zpravidla na morálku spravedlnosti. Pokud se řekne „ženský“ nebo „mužský“, s těmito pojmy se automaticky pojí problematika rodových rozdílů.

⁶⁷ GILLIGAN, C., ATTANUCCI, J. Two Moral Orientations. In: GILLIGAN, C., WARD, J. V., eds. *Mapping the Moral Domain*, s. 73-85.

5 RODOVÉ ROZDÍLY

Už od nepaměti každá společnost jasně vymezuje společenskou roli muže i ženy, s ní spojená práva a povinnosti. A jen těžko bychom hledali společnost, která tak nečiní. Role muže a ženy se vzájemně doplňují, jedna bez druhé by byly neúplné a chyběla by druhá role, která je svým způsobem pro první nepostradatelná, bez ní by byla neúplná. Je ovšem nutné podotknout, že rodová role může jen málo vypovědět o vlastní identitě člověka. Identita je záležitostí jednotlivce, člověk vnímá vlastní identitu a vlastní hodnotu nejen jako člen nějaké společnosti, ale také skrze vlastní sebereflexi. I přes vysoký stupeň individualizace společnosti stále ve společnosti přetrvává jakási představa o ideálu mužskosti a ženskosti. Je to představa, že muž utváří svou identitu aktivní činnostmi, například svým usilováním o úspěšnou kariéru, zatímco dívka utváří svou identitu pasivně jako něčí manželka a matka, pečující o své blízké.

V 70. letech minulého století vědecké studie začaly dokládat, že obě pohlaví přistupují ke stejným problémům odlišně. Objevila se námitka feminismu, že by každá vědní disciplína měla brát v potaz také odlišnou rodovou identitu na sebe sama. Lidskou identitu neurčuje pouze rodová příslušnost, nýbrž také společnost, ve které žijeme.⁶⁸

5.1 Ženská a mužská identita

Z prováděných výzkumů plyne, že pohlavní identita se zpravidla utváří (bez rozdílu pohlaví) kolem třetího roku věku dítěte. Pro utváření rodové identity je také nezanedbatelný fakt, že o děti (chlapce i dívky) se v prvních letech jejich života nejčastěji stará žena. Gilliganová je toho názoru, že pohlavní identitu si jedinec osvojuje výchovou a je na jeho vlastním rozhodnutí, nakolik se ztotožní se svým biologickým pohlavím a přijme všechny sociální role daného pohlaví předepsované společností.⁶⁹

⁶⁸ JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: Vývoj a úskalí*, s. 13-16.

⁶⁹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 36.

Ženskou a mužskou identitou a jejich odlišným vývojem se zabýval také Freud, který spojuje ranou dětskou sexualitu s utvářením lidské rodové identity.⁷⁰ Přisuzuje Nadjá funkci svědomí a uvědomění si viny jako výraz napětí mezi Já a Nadjá. „*Nadjá, účinné jakožto svědomí, může pak být tvrdé, kruté, neúprosné vůči jím ochraňovanému Já.*“ a dodává: „*Kantův kategorický imperativ je tak přímým dědicem oidipovského komplexu.*“⁷¹ Na funkci superega (Nadjá) dokládá Freud své odlišení ženské a mužské morálky. Tvrdí, že kastroční úzkost je nezbytnou podmínkou pro vyřešení oidipovského komplexu a má vliv na utvoření silnějšího superega u chlapců. Kastroční úzkost u dívek neprobíhá, nemůže se u nich vytvořit tak silné superego jako u chlapců a z toho důvodu disponují ženy menší mravní úrovní než muži.⁷² Chybějící penis si dívka vyloží jako svůj nedostatek, což vede k vytvoření pocitu méněcennosti a ochladnutí vřelých citů vůči matce jako nositelce stejného nedostatku. Se závistí vůči penisu Freud spojil typický charakterový rys ženy - žárlivost.⁷³

Zcela odlišnou linii popisu vývoje rodové odlišnosti sleduje Nancy Chodorowová. Z jejího rozlišení rodové identity vychází i Carol Gilliganová. Chodorowová spojuje vytvoření mužské identity se schopností oddělit se od matky a identifikací s otcem. Ženská identita je založena na vzájemné identifikaci s matkou a přimknutí k ní. Ženy dotvářejí svou identitu prostřednictvím vztahů k druhým a udržováním lidského společenství, zatímco muži svou identitu umocňují skrze výkon, profesní úspěch a schopností vydělit se z mezilidského společenství.⁷⁴

Z definování maskulinity jako oddělení a femininity jako přimknutí vyvozuje Gilliganová závěr, že „*mužská...identita je ohrožena intimitou, zatímco ženskou...identitu zase ohrožuje separace. Proto mají muži spíše problémy se vztahy, kdežto ženy mívají problémy s individuací.*“⁷⁵

⁷⁰ FREUD, S. *Vybrané spisy II-III*, s. 251.

⁷¹ Tamtéž, s. 335.

⁷² Tamtéž, s. 341-342.

⁷³ Tamtéž, s. 339-340.

⁷⁴ BARŠA, P. *Panství člověka a touha ženy: Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*, s. 27.

⁷⁵ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 37.

Z výše uvedeného lze vyvodit následující důsledky: za první - žena neutváří svou identitu jen uvědoměním si vlastního Já, ale potřebuje mít sociální vazby na ostatní, protože se ženská identita částečně dotváří ve vztazích s partnerem, dětmi, rodinou a dalšími lidmi. Problematický může být také osobní rozvoj ženy, obzvláště nezapadá-li do tradičních mužských paradigmat správného vývoje. Za druhé - Gilliganová poukazuje na to, že tradiční hodnoty uznávané ve společnosti jsou slučovány s mužským rozvojem a úspěchy. Separace ovlivňuje profesní postup muže, úspěšný muž stojí na pomyslném vrcholu žebříčku a ostatní jsou pod ním. Gilliganová tvrdí, že pro ženy toto neplatí, pro ženu není separace od ostatních vnímána jako úspěch, separaci si naopak žena spojuje s neúspěchem, se selháním. Pro ženu hrají zásadní roli vztahy a láska, žena se stává úspěšnou díky kontaktům a vazbám na ostatní lidi.⁷⁶

5.2 Odlišnosti při hře chlapců a dívek

Psychologické odlišnosti je možné vyzorovat i ve hře chlapců a dívek. G. H. Mead, J. Piaget, J. Leverová a další považují dětskou hru za jednu z nejdůležitějších socializačních aktivit. Hrou se děti učí porozumět pravidlům a hra dětem umožňuje přebírat sociální role a vidět se tak, jak je vidí ostatní.

Janet Leverová sledovala deseti až jedenáctileté žáky při hře ve škole i mimo ni a všimla si, že rodová příslušnost ovlivňuje způsob, jakým chlapci a děvčata přistupují ke hře. Vyzorovala tyto odlišnosti: chlapci se ukázali být soutěživější než děvčata, častěji preferovali hry odehrávající se venku, pro hru si vytvářeli početnější a věkově rozdílné skupiny a volili časově i dovednostně náročnější hry. Pokud se vyskytl nějaký spor během hry, chlapci ho dokázali vyřešit a pokračovat ve hře. Hru kvůli sporu neukončovali. Leverová tvrdí, že vyjasňování pravidel hry zaujalo chlapce stejně jako samotná hra. Opačná situace nastala, pokud se při hře objevil spor u děvčat. Dívky kvůli sporu zpravidla hru ukončovaly. Svými závěry Leverová potvrzuje Piagetova zjištění ohledně jeho studie pravidel dětských her.

⁷⁶ WEST, G. K. *Dobrodružství psychického vývoje: Kapitoly z vývojové psychologie*, s. 70.

Podle Piageta se chlapci více zajímají o pravidla a spravedlivé posuzování konfliktů než dívky. Dívky jsou ohledně pravidel pragmatictější, pravidla posuzují podle toho, zda se dají aplikovat ve hře.⁷⁷ Piaget dochází k podobnému závěru jako Freud, že pro morální vývoj je nezbytné právní vědomí, které je u chlapců více rozvinuto než u děvčat.⁷⁸

Leverová dodává, že chlapci se skrze hru učí nezávisle se rozhodovat a hrát s ostatními podle pravidel (fair play). Dívky si pro hru volí spíše místa, kde mají soukromí a klid pro hru. Pro hru si utváří menší skupinky a spíše než soutěživost hry preferují vzájemnou spolupráci během hry. Dívky se hrou učí senzitivě a empatii a prostřednictvím hry poznávají sebe i druhé.⁷⁹

Odlišný přístup ke hře a jejím pravidlům souvisí s odlišnou rodovou příslušností účastníka hry. Leverová svými zjištěními přispívá k předpokladu Gilliganové o existenci dvou morálních orientací. I při hře dětí lze vyzorovat, jak odlišné nahlížení a preference na vztahy nebo na pravidla souvisí s odlišnou rodovou příslušností jedince. Rodové odlišnosti podle S. Benhabibové je možné nalézt již v teoriích společenské smlouvy od T. Hobbese po J. Rawlse.

5.3 „Zobecnělý“ a „konkrétní“ druhý

Politická filosofka Seyla Benhabibová za pomoci argumentů Gilliganové a jejího úsilí o začlenění ženského hlasu do patriarchální společnosti se snaží ukázat, že rodové odlišnosti jsou přítomny už v teoriích společenské smlouvy od Thomase Hobbese. Benhabibová se vyslovuje kriticky k univerzalistickým morálním teoriím a dodává, že *„definice morální sféry, rovněž jako ideál morální autonomie, nejen v Kohlbergově teorii, ale i v univerzalistických teoriích společenské smlouvy od Hobbese k Rawlsovi, vedou k privatizaci ženské zkušenosti a k vylučování ženského uvažování z morálního stanoviska.“*⁸⁰ V této tradici je na morální Já nahlíženo z pohledu mužské zkušenosti.

⁷⁷ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 38.

⁷⁸ VACEK, P. *Průhledy do psychologie morálky*, s. 61.

⁷⁹ GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*, s. 39.

⁸⁰ BENHABIB, S. The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory. In: BENHABIB, S., CORNELL, D., eds. *Feminism as Critique*, s. 81.

Univerzalistické morální teorie ukazují zkušenosti pouze jedné specifické skupiny subjektů - mužů. Každá společenská smlouva je postavena na jasném odlišení principů spravedlnosti a představ o dobrém životě. Rozlišení mezi spravedlností a dobrým životem formulované dřívějšími společenskými smlouvami, souvisí s rodovou příslušností a odráží se v rozdělení mezi soukromou a veřejnou sférou. Zatímco veřejná sféra spravedlnosti je pokládána za sféru, kde muž jako hlava rodiny vyjednává s ostatními, soukromý domácí život je sférou žen, které se starají o své blízké. Muži se aktivně podílejí na veřejné sféře života a produkují myšlenky a věci, ženy jsou definovány svou reproduktivní činností, která je ovšem zastíněna produktivní činností mužů. Lidská činnost jako výchova, péče o druhé, reprodukce je vylučována ze sféry politické i morální a sestupuje do sféry přírody, zatímco mužská oblast je spjata s plynutím dějin.⁸¹

Na počátku novověké politické a morální filosofie stojí metafora přirozeného stavu. Ačkoliv se měnil obsah této metafory, podle Benhabibové nese jasnou zprávu: na počátku byl muž. Z toho plyne, že společenská smlouva se týkala dospělých mužů, které například Hobbes připodobňuje k houbám, které náhle vyrostly ze země. Připodobnění mužů jako hub má symbolizovat mužskou autonomii. Role ženy jako matky, ze kterých se rodí všechna individua, je nahrazen metaforickým obrazem země. Muž se tak vymaňuje ze závislosti na ženách. Reprodukce jako činnost žen je odsunuta do pozadí, a je věnována pozornost činnosti mužů, kteří usilují o obnovení autority otce v představě zákona a ustavení společenské smlouvy - zákona, který by vládnul všem. Veřejný systém práv a povinností je nejlepším způsobem jak řešit konflikty, oceňovat a dokazovat práva.

Ženská reproduktivní činnost je vykreslena jako protikladná k produktivní činnosti mužů. Zkušenost novověkých žen zde nemá místo, ženy jsou popisovány tím, čím nejsou muži - nejsou nezávislé, samostatné, agresivní nebo soutěživé, nejsou veřejné. Naopak jsou pečovatelské, dávající lásku, jsou

⁸¹ BENHABIB, S. The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory. In: BENHABIB, S., CORNELL, D., eds. *Feminism as Critique*, s. 81-83.

soukromé. Svět žen je vykreslen negativy, jejich identita je definována nedostatky - nedostatkem nezávislosti a samostatnosti. Nejsou to jen předsudky novověkých morálních a politických teorií, které mají za následek vylučování žen z veřejného života. Muži narcisticky považují ženy za opak jich samých. Ženy jsou vylučovány z veřejné sféry života do domácnosti, z kultury do přírody. Veřejná sféra je sférou spravedlnosti, zatímco soukromá sféra je sférou péče a intimity. Muži rozvíjí svou identitu jako veřejné, nezávislé osoby a ženy formují svou identitu jako soukromé osoby propojené vztahy s ostatními.⁸²

Oddělení soukromé a veřejné sféry tvoří dvě koncepce Já a druhý, které vykresluje obě morální perspektivy navržené Gilliganovou. Hledisko „zobecnělých druhých“ chápe každého jedince jako racionálně uvažující bytost disponující stejnými právy a povinnostmi, které jsou přisuzovány všem. Veřejné osoby jsou si všechny rovny, mají stejná práva a povinnosti. Vztah k druhým je řízen normami formální rovnosti a vzájemnosti. Podle norem rovnosti a vzájemnosti se řídí všechny veřejné a institucionální interakce jedince. Hledisko „konkrétních druhých“ chápe každého jedince jako konkrétní individuum s vlastní historií a identitou. Každý člověk má své vlastní specifické potřeby a vlastnosti, vztahy těchto lidí jsou soukromé a neinstitucionální. Vztah k druhým je řízen normami přátelství, lásky a péče. V současné univerzalistické morální psychologii a morální teorii převládá hledisko „zobecnělých druhých“.

Podle Benhabibové je možné pozorovat již od Kanta, jak morální teorie ignorují vztah mezi „konkrétními druhými“ a zaměřují se na interakci mezi „zobecnělými druhými“. Současní myslitelé vycházející z teorie společenské smlouvy (J. Rawls, B. Barry) zdůrazňují nestrannost spravedlnosti. Vycházejí z principu, že jen pravidla, která jsou přijata všemi aktéry, kteří se podílejí na společenské spolupráce, lze považovat za spravedlivá. Společenská smlouva má být ustanovena tak, aby za jakýchkoliv podmínek byla zajištěna nestrannost spravedlnosti. Benhabibová souhlasí s nestranností a univerzalitou spravedlnosti a zároveň kritizuje, že se soustřeďuje pouze na „zobecnělé druhé“

⁸² BENHABIB, S. The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory. In: BENHABIB, S., CORNELL, D., eds. *Feminism as Critique*, s. 83-86.

a veřejnou sféru. Kohlberg, Rawls a další se dopouštějí stejného omylu jako Kant, protože předpokládají, že nestranné řešení přijatelné pro všechny může vymyslet nezávislé Já pouze za pomoci svého rozumu. Morální usuzování se potom redukuje na myšlenkový proces, kterým se Já snaží vcítit do situace druhého a zaujmout hledisko druhého. Tím dochází k redukci „konkrétního druhého“ na „zobecnělého druhého“. Aby vznikla morální perspektiva, je nutné odhlédnout od konkrétního člověka a soustředit se na abstraktní, rozvažující Já, které zaujímá morální perspektivu.

Podle Benhabibové by morální uvažování mělo mít formu dialogu, kterého se budou účastnit, jak veřejná, tak soukromá sféra, protože s vyloučením dobrého života z veřejné sféry jsou do soukromí odsouvány také ženy. Nadřazenost veřejné sféry nad soukromou má podle Benhabibové rodovou povahu. Autorka se snaží dokázat, že každý „zobecnělý druhý“ je také „konkrétním druhým“.⁸³

Podle Gilliganové je zápas o vybudování identity u muže jiný než u ženy. Muži budují svou identitu postupným oddělováním se od ostatních, zatímco ženská identita se utváří prostřednictvím vztahů a propojenosti s ostatními lidmi. Odlišnosti v morální orientaci lze přičíst odlišnému průběhu socializace u obou pohlaví. Pohlavní rozdíly při utváření identity jedince se objevují také v dětské hře, jak ukazuje studie J. Leverové. Hra jako jedna z nejdůležitějších socializačních aktivit, ukazuje odlišné chápání vztahů a pravidel u chlapců a dívek. Podle S. Benhabibové je možné vysledovat rodové odlišnosti již v teoriích společenské smlouvy od T. Hobbese. Využívá psychologické postřehy Gilliganové, aby ukázala rodové rozdíly v těchto teoriích.

⁸³ BENHABIB, S. The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory. In: BENHABIB, S., CORNELL, D., eds. *Feminism as Critique*, s. 87-95.

6 PŘÍNOS TEORIE GILLIGANOVÉ

Gilliganová podpořila diskuzi, že ženy a muži se skutečně vzájemně liší. Brzy následovaly další práce v oblasti kognitivní psychologie a epistemologie, které zdůrazňovaly rozdíly mezi pohlavími. Zajímavé je, že skupiny snažící se ženy vyčlenit z různých oblastí, využily argumenty Gilliganové o rozdílnosti žen a mužů k tomu, aby ženy diskriminovaly a vyčlenily je z některých pozic. Hájily se tím, že když ženy z těchto pozic vyčlení, dávají tím najevo své uznání a respekt k odlišnosti žen. Není to poprvé, co se něco podobného stalo, například muži, kteří byli proti sufražetkám, použili podobný postup.⁸⁴

6.1 Feministická etika a Carol Gilliganová

Morální filosofie se více než dva tisíce let rozvíjela bez toho, aby se do ní ženy nějakým významným způsobem zapojovaly, ženské hlasy v západní tradici v podstatě chyběly až do minulého století. Absence ženských hlasů měla za následek, že se tradiční západní etika zamýšlela nad morálními záležitostmi mužů, a jiné v podstatě neřešila. Mužská morální perspektiva formovala metody a koncepci tradiční západní etiky, a zabarvovala se předsudky a předpojatostmi mužů vůči ženám. Tuto nerovnováhu a její dopad na morální psychologii zkoumá feministická etika a hledá nápravu. Snaží se zmírnit útlak a podřízenost dívek a žen, kdekoliv se objeví.

Pro feministické uvažování nejsou myšlenky Gilliganové ničím zcela novým. Na počátku 80. let feministická filosofie začala brát v úvahu, že pečování o vztahy je důležitou součástí ženského pojetí vlastního Já a osobní identity. K tomu přispěla Gilliganová svým členěním morálky péče, kterou vystavěla v protikladu k mužské tradici uvažování v morální psychologii a filosofii. Svou morálku péče jako ženskou morální orientaci podložila empirickými důkazy, prezentuje ji jako morálně rovnou k tradiční morálce spravedlnosti.

⁸⁴ KIMMEL, M. S. *The Gendered Society*, s. 88.

Gilliganová částečně shrnula v té době se objevující přístup, který byl později nazván kulturní feminismus. Tento přístup předpokládá, že ženy a muži mají své typické rysy, které jsou navzájem rovnocenné, nebo dokonce, že ty ženské rysy jsou nad těmi mužskými. Problém představuje společnost, která více oceňuje mužské rysy a ženské rysy jako odlišné nepokládá za tak významné oproti těm mužským. Neznamena to, že by ženy nemohly dosahovat stejným příležitostem nebo mít charakterové rysy mužů, ale spíše, že společnost nedokáže dostatečně uznat, že i ženy disponují pro společnost hodnotnými rysy. Muži jsou zkrátka považováni za „míru všech věcí“ a ženy podle tohoto standardu nemohou být dostatečně oceněny. Kulturní feminismus usiluje o zvýšení sociální úcty žen a důležitosti ženské perspektivy na roveň té mužské.⁸⁵

6.2 Vliv Gilliganové na morální teorie

Popis etiky péče, který vytvořila Gilliganová významně ovlivnil morální filosofii v mnoha směrech. Řada filosofů začala uvažovat nad tím, zda morální koncepce a metodologie obsahují předsudky proti jinému pohlaví a zda má rodová podmíněnost vliv na formulování teorií a užívání vědeckých metod výzkumu. Myšlenka, že každé pohlaví se orientuje na různé morální perspektivy, ve kterých se odrážejí jejich životní zkušenosti, je stále aktuální i dnes. Gilliganová svým názorem, že pohlavní stereotypy se odrážejí v morálních postojích, poskytla argumenty pro feministky, které tvrdily, že dřívější morální koncepce a metody vůbec nemohu být pokládány za všeobecně univerzální, neboť jsou odrazem typicky mužských morálních stanovisek.

Dále Gilliganová svým rozlišením morálky na morálku péče a spravedlnosti přispěla k hledání jiné morální orientace jako alternativy k utilitarismu a Kantově pojetí morálky, které v 70. letech minulého století převažovaly v etické teorii. Podle toho, jak Gilliganová interpretuje dichotomii mezi péčí a spravedlností se jeví utilitarismus a Kantovo pojetí morálky jako méně rozporné. Obě tyto tradiční etické teorie kladou důraz na spravedlnost a

⁸⁵ FRIEDMAN, M. *Feminism in Ethics*. In: FRICKER, M., HORNSBY, J., eds. *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, s. 205-207.

na nestranná, na principech založená hlediska. Proti těmto tradicím byla postavena jako alternativní etika péče a znovu objevená etika Aristotelova.

Gilliganová nejprve vnímala vztah mezi etikou péče a etikou spravedlnosti jako dvě odlišné a vzájemně se vylučující etické perspektivy, které není možné využívat současně, jindy je toho názoru, že obě etiky se vzájemně doplňují a jedna bez druhé je neúplná. Později tvrdí, že každá etika obsahuje část té druhé, tedy že morálka péče v sobě částečně obsahuje také etiku spravedlnosti a naopak. Etika péče, kterou lze pokládat jako alternativu k tradičním etickým teoriím, vyzdvihuje důležitý význam pečování a osobních vztahů a podporuje utváření blízkých osobních vztahů ve společnosti. Utilitarismus ani Kantova etika oproti předloženým alternativám - etice péče a Aristotelovi, nevěnují takovou pozornost na vytváření struktury vztahů ve společnosti.

Moderní morální teorie se soustřeďují především na záležitosti týkající se veřejné morálky a osobní vztahy a celkově soukromou sféru života člověka mají tendenci zasouvat do pozadí, ačkoliv by k ní jistě měly co říct. Gilliganová se zaměřuje na problémy, které se týkají především soukromé sféry lidského života, a považuje osobní hledisko za hledisko, které ospravedlňuje morální uvažování. Naproti tomu stojí obecně zastávaný názor, že k ospravedlnění morálního úsudku je nezbytná nestrannost a všeobecnost. Osobní hledisko není považováno za nestranné, protože se v něm odráží osobní zkušenosti, emoce a osobní vazby k druhým lidem. Na druhou stranu se v každém morálním uvažování osobní hledisko člověka byť třeba nevědomky nevyhnutelně také odráží.⁸⁶

Díky tomu, že Gilliganová poukazuje také na osobní hledisko ovlivňující morální úsudky, napomohla k tomu, že feministická etika začala hájit roli emocí v morálním životě člověka. Dosavadní morální filosofie vycházela z toho, že morální hlediska se utvářejí na základě rozumu. Emoce byly považovány za příčinu předsudků a různých zkreslení v morálním uvažování. Vyzdvižení důležitosti emocí v morálním uvažování souviselo s feministickou snahou o

⁸⁶ FRIEDMAN, M. Feminism in Ethics. In: FRICKER, M., HORNSBY, J., eds. *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, s. 207-208.

zlepšení všeobecné úcty k ženám. Gilliganová svou studií potvrdila, že ženy se více orientují na vztahy, protože si více uvědomují svou provázanost s ostatními lidmi. Muži jsou více orientováni na spravedlnost a individualitu, což jim na rozdíl od žen umožňuje zachovat nestranné hledisko.

Práce Gilliganové inspirovala další feministicky orientované filosofy a filosofky zabývat se podrobněji vztahem mezi pojetím vlastního Já a morálky a odlišnými morálními orientace mužů a žen.⁸⁷

6.3 Vliv Gilliganové na vědecký výzkum

Z práce Gilliganové lze vyvodit závěr, že není možné pochopit život konkrétního člověka bez společenského kontextu, neboť člověk je ovlivňován dobou, ve které žije a je nutné zohlednit také odlišné perspektivy (tedy mužskou i ženskou perspektivu), aby bylo možné správně pochopit společnost a psychologii jako vědu. Tím, že autorka upozornila ve svém díle na přehlížení ženské perspektivy nejen v psychologii, se ukázalo, že ženská perspektiva představuje dosud netematizovaný problém v oblasti metodologie. Zohledněním ženské perspektivy se mění pohled na reálný svět a na psychologii jako vědu. „Jiný hlas“, který Gilliganová přináší, ukazuje, že výzkum založený pouze na zkoumání jedné skupiny, tedy mužů, je značně zkreslený. Velký přínos Gilliganové je v tom, že ukázala zaměřenost vědeckého výzkumu pouze na mužskou zkušenost zobecněnou na celou populaci, a opomíjení jakékoliv jiné zkušenosti, například zkušenosti žen. Vědecký výzkum, pokud chce být komplexní, musí brát v úvahu obě zkušenosti (žen i mužů) a nahlížet na ně jako na odlišné, ale zároveň rovnocenné. Autorka svým upozorněním na existenci i jiného ženského hlasu vyzdvihla nutnost začlenit ho do výzkumu společně k mužskému a vytvářet alternativy k teoriím založeným na mužském zkoumání. Tím ovlivnila celý sociální výzkum a především tedy výzkum morálního vývoje.

⁸⁷ FRIEDMAN, M. Feminism in Ethics. In: FRICKER, M., HORNSBY, J., eds. *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, s. 209.

Přispěla totiž k debatě o vlivu pohlaví ve vědeckém výzkumu a k debatě o vlivu vyčleňování ženské zkušenosti z výzkumu na postavení žen ve společnosti.⁸⁸

Dále autorka vyzdvihla nedostatky filosofických a hlavně etických teorií, které se soustředily na abstrakci a dostatečně nezohlednily realitu skutečného života. Autorka přispěla k posunu od abstraktního uvažování v etických teoriích k praktickému životu (Kohlberg účastníkům svých výzkumů předkládal k řešení hypotetická dilemata, zatímco Gilliganová zkoumala, jak se lidé rozhodují v reálném životě - například její „interrupční studie“). Pozitivně je hodnocena za svůj důraz na uznání „jiného hlasu“ žen a jejich zkušenosti a zohlednění této zkušenosti i ve vědeckém výzkumu. Tedy důraz na to, aby věda nepokládala mužskou zkušenost za normu a všechny „jiné“ zkušenosti neposuzovala podle této „mužské“ normy, čímž se potom zákonitě musí všechny „jiné“ zkušenosti jevit jako nedostačující.⁸⁹

6.4 Námitky proti Gilliganové

Nehledě na vliv práce Gilliganové v různých vědních disciplínách, v polovině 80. let začala vzrůstat kritika etiky péče a argumentů užitých Gilliganovou pro ženskou morálku. Kritice byly podrobeny i její metody výzkumu.⁹⁰ Téměř všechny námitky, které byly použity na Gilliganovou, je stejně tak možné vznést i vůči Kohlbergovi.

Jak Kohlbergova teorie morálního vývoje, tak rozlišení Gilliganové na ženskou a mužskou morálku obsahuje evidentní nedostatky. Zaměřují se na formální stránky myšlení a přehlízejí obsahové hledisko nezbytné pro morálku.⁹¹ Výzkumy dokládají, že je důležité zohlednit také obsahové hledisko

⁸⁸ FARKAŠOVÁ, E., SZAPUOVÁ, M. Případ Gilliganová. In: *Filosofia: minulé podoby - současné perspektivy*, s. 49-51.

⁸⁹ Tamtéž, s. 51-52.

⁹⁰ FRIEDMAN, M. Feminism in Ethics. In: FRICKER, M., HORNSBY, J., eds. *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, s. 209.

⁹¹ DVORÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 8.

při studiu morální usuzování, což Kohlberg i Gilliganová ve svých teoriích opomenuli. Morální orientace se uplatňuje v závislosti na dané situaci.⁹²

Některé rozdíly mezi dívkami a chlapci dříve pokládané za rozdíly v kognitivním vývoji, ve skutečnosti mohou být způsobeny situačními faktory nebo zapříčiněny odlišně přisuzovanou důležitostí danému podnětu u každého pohlaví. Chlapci a dívky přikládají stejným morálním problémům jinou důležitost, což spíše souvisí s tím, jak na daný problém nahlíží, jak ho prožívají než s rozdílnou morální orientací.⁹³

Za problematické je považováno vytvoření teorie pouze na základě „interrupční studie.“ Do výzkumu byly ponejvíce zařazeny ženy, které se rozhodly pro interrupci, chybí ženy, jež se pro interrupci nerozhodly. „Interrupční studie“ obsahuje interpretační i metodologické nedostatky. Pro zobecnění na celou populaci je zvolený výzkumný vzorek nedostačující, z výpovědí je možné vyvodit, že dotazované ženy pocházely z nižších socioekonomických vrstev. Ukázky z beletrie, které Gilliganová vkládá mezi své úvahy, působí záměrně feministicky. Odpovědi respondentek interpretuje účelově, její prezentace výsledků se v mnoha směrech neshoduje s běžně zavedenými vědeckými formami interpretování výsledků.⁹⁴

Mimo jiné navíc zjišťovala názor žen na mravní otázky, což je něco jiného než pozorovat, jak se lidé mravně rozhodují v reálném životě. Odpovědi respondentů účastnících se jejího výzkumu mohli být zabarveny společenskými očekáváními a reálné jednání přitom může být zcela jiné.⁹⁵

Empiricky zjištěná data je možné interpretovat různými způsoby, a ještě nedokazují jasnou souvislost mezi pohlavní příslušností a morální perspektivou. Jako řešení by bylo vhodné oddělit od sebe tvrzení Gilliganové o pohlavní rozdílnosti a tvrzení o rozlišení morálky na dvě odlišné orientace a hodnotit každé tvrzení samostatně.

⁹² DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*, s. 113.

⁹³ Tamtéž, s. 118.

⁹⁴ Tamtéž, s. 26-28.

⁹⁵ GIDDENS, A. *Sociologie*, s. 120.

Podle kritiků ženská morální orientace na péči odráží tradiční společenskou roli ženy jako heterosexuální manželky a matky na plný úvazek. Z morálního hlediska to může představovat problém. Není pochyb, že tato role ženy mnoha ženám přináší pocit zadostiučinění, v mnoha směrech ženy také limituje. Podporuje ženskou závislost na mužích a s tím související ekonomickou a společenskou zranitelnost žen. Zároveň potlačuje vlastní ženské touhy a snahy se prosadit i jinde, nejen v pečování o ostatní. Na druhou stranu perspektiva péče nemusí nutně odrážet zkušenosti spojené s tradiční ženskou rolí.

Empirický výzkum Gilliganové byl založen pouze na studii heterosexuálních bělošek střední vrstvy. Autorka nebere v úvahu, že rozdíly mezi ženami mohou vytvářet rozdíly v jejich morální perspektivě. Naskytá se otázka, zda etika péče vyplývá také z perspektiv lesbiček, afroamerických žen, chudých žen a dalších, které se nějakým způsobem odlišují od výzkumného vzorku Gilliganové. Protože pokud se morální orientace mění podle životních zkušeností a dalších faktorů jako rasa, sexuální orientace, vyznání, věk a další, pak možná existuje také lesbická etika, etika afroamerických žen a další. Tudíž, kde Gilliganová hovoří o dvou morálních orientacích, může existovat rozmanité množství různých morálních perspektiv žen.⁹⁶

Nejasnost empirických výsledků může být důsledkem problematické záměny usuzovací a problémové perspektivy v rámci sociální perspektivy. Z některých pozdějších výzkumů vyplynulo, že než biologické pohlaví je důležitější vzájemné působení mezi osobní účastí a morální kompetencí v určité situaci.

Dále kritici vytýkají Gilliganové, její nejasné vymezení pojmu péče, což může vést k nesprávnému pochopení tohoto pojmu. K druhým je možné chovat se spravedlivě a poctivě i nespravedlivě a nepoctivě, v této souvislosti je možné rozlišit mezi morálním a sociálně konvenčním usuzováním. Je zajímavé, že existují situace, které lze pokládat za morální i za určené sociálními

⁹⁶ FRIEDMAN, M. Feminism in Ethics. In: FRICKER, M., HORNSBY, J., eds. *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*, s. 209-210.

konvencemi, záleží na tom, kam je lidé zařadí. K pochopení sociálního jednání je nezbytná přesná analýza vztahů mezi sociálním a morálním uvažováním. Například problematika potratů - potrat lze chápat jako morální problém (zničení nenarozeného lidského života) i jako otázku osobní volby (kontrola nad vlastním tělem i životem). Gilliganová podstatnou měrou vytvořila svůj model ženské morálky na zkoumání žen řešících otázku, zda podstoupit potrat. Z její studie lze vyzorovat, že ženy učinily svá rozhodnutí na základě toho, k jaké oblasti potrat přiřadily. Ženy, které nahlížely na potrat jako na osobní volbu, nakonec potrat podstoupily, zatímco téměř všechny ženy, které vnímaly potrat jako morální problém, potrat nepodstoupily. U žen, které se snažily sladit obě oblasti, podstoupila potrat menší polovina. Rozhodnutí ovlivňuje rozdílný kontext problému, a dává problému svou specifickou podobu. Fáze ženského morálního vývoje u Gilliganové zahrnují obě oblasti - morálku i sociální konvenci.

Představit tvrzení Gilliganové o dvou morálkách jako správné je stejně problematické jako ho prezentovat jako nesprávné. Odlišná společenská role a průběh socializace mužů a žen nedokládá pravdivost tvrzení o dvou morálkách Gilliganové, na druhou stranu přináší podnětný impuls pro další empirický výzkum.⁹⁷

⁹⁷ HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*, s. 124-131.

7 ZÁVĚR

Od té doby, co Carol Gilliganová publikovala svou knihu *Jiným hlasem*, toho bylo o „ženském hlasu“ napsáno již mnoho. Přesto stále zůstává nejasné, zda ženy a muži skutečně uvažují zcela odlišně. Uvažování o hlasu, o vztazích, o vývoji a odlišnosti žen a mužů tak, jak je ve své studii Gilliganová nastínila, umožňuje vidět postavení žen v jiném světle.

Tato práce se zabývá koncepcí morálky u Carol Gilliganové. Gilliganová se nesnaží ukázat, zda jsou ženy a muži lepší nebo horší než druhé pohlaví, usiluje o zjištění, jak ženy a muži vnímají realitu a pravdu. Tento odlišný náhled se potom odráží také při morálním uvažování. Zapojením ženské perspektivy do teorií lidského vývoje dochází k posunu v porozumění lidského vývoje a vývojových pravd.

Zajímá se o vývojové teorie, ve kterých chybí ženská zkušenost a které umlčují hlasy žen. Právě hlas považuje za velice důležitý, podle Gilliganové mít svůj vlastní hlas znamená být konkrétním člověkem. Výzkum Gilliganové naznačuje, že pokud je do vývojových teorií zahrnuta ženská zkušenost popsaná jimi samotnými, mění se struktura interpretace, která popisuje lidský vývoj. Vývojové teorie získávají nový náhled na vnímání vztahů a prožitky vzájemné propojenosti mezi lidmi. Mění se také morální sféra.

Na základě svých empirických zjištění předpokládá vztah mezi rodovou příslušností a morální orientací. Dochází ke koncepci dvou odlišných typů morálek - morálky spravedlnosti a morálky péče. Každá z morálek odráží odlišné zkušenosti a prožívání vztahů, které utváří psychický vývoj obou pohlaví. Na morálku spravedlnosti se orientují hlavně muži, zatímco morálka péče je vlastní především ženám. Morálka spravedlnosti klade důraz na univerzální morální principy, morálka péče věnuje pozornost potřebám druhých a zachování vztahů. Napětí mezi těmito dvěma morálkami spočívá v jejich rovnocennosti.

Gilliganová vytvořila vlastní model morálního vývoje žen, ve kterém se odráží posun v chápání vztahu mezi vlastním Já a druhými. Nejprve se ženy soustřeďují na vlastní přežití, následně se zabývají dobrotivostí a odpovědností, nakonec docházejí k poznání vzájemné propojenosti vlastního Já s druhými a péči o sebe a o druhé si dobrovolně volí jako svůj morální imperativ.

Co se týče odlišnosti, Gilliganová považuje odlišnost každého člověka, společně s jeho vlastním hlasem, za znak lidské existence. S rozdílně utvářenou identitou u mužů a žen úzce souvisí prožitky separace a spojitosti. Muži utvářejí svou identitu na základě prožitků separace, zatímco ženská identita je utvářena na prožitcích spojitosti. Důsledkem je odlišné prožívání vztahů.

Záměrem Gilliganové je ukázat odlišné pojetí ženské a mužské morálky. Ženské morální usuzování má svá specifika, proto není možné považovat morální usuzování mužů za všeobecnou univerzální normu a hodnotit podle ní ženy.

8 POUŽITÁ LITERATURA

BARŠA, P. *Panství člověka a touha ženy: Feminismus mezi psychoanalýzou a poststrukturalismem*. 1.vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2002. ISBN 80-86429-06-7.

BENHABIB, S. The Generalized and the Concrete Other: The Kohlberg-Gilligan Controversy and Feminist Theory. In: BENHABIB, S. CORNELL, D., eds. *Feminism as Critique*. 4. vyd. Minneapolis: The University of Minnesota Press, 1996. ISBN 0-8166-1636-1.

DVOŘÁKOVÁ, J. *Morální usuzování: Vliv hodnot, osobnosti a morální identity*. 1.vyd. Brno: nakl. Tribun, 2008. ISBN 978-80-210-4751-8.

FARKAŠOVÁ, E., SZAPUOVÁ, M. Případ Gilliganová. In: *Filosofia: minulé podoby - současné perspektivy*. Bratislava: Maxima Press, 2003. ISBN 80-969083-4-0.

FREUD, S. *Vybrané spisy II-III*. 1. vyd. Praha: nakl. Avicenum + Universe, 1993. ISBN 80-201-0226-4.

FRIEDMAN, M. Feminism in Ethics. In: FRICKER, M., HORNSBY, J., eds. *The Cambridge Companion to Feminism in Philosophy*. 1.vyd. NY: Cambridge University Press, 2000. ISBN 0-521-62469-x.

GIDDENS, A. *Sociologie*. 1.vyd. Praha: nakl. Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.

GILLIGANOVÁ, C. *Jiným hlasem: O rozdílné psychologii žen a mužů*. 1.vyd. Praha: nakl. Portál, 2001. ISBN 80-7178-402-8.

GILLIGAN, C. Remapping the Moral Domain: New Image of Self in Relationship. In: GILLIGAN, C., WARD, J. V., eds. *Mapping the Moral Domain*. Massachusetts: Harvard University Press, 1988. ISBN 0-674-54831-0.

GILLIGAN, C., ATTANUCCI, J. Two Moral Orientations. In: GILLIGAN, C. WARD, J. V. (eds) *Mapping the Moral Domain*. Massachusetts: Harvard University Press, 1988. ISBN 0-674-54831-0.

GRIMSHAW, J. *Philosophy and Feminist Thinking*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1986. ISBN 0-8166-1546-2.

HEIDBRINK, H. *Psychologie morálního vývoje*. 1.vyd. Praha: nakl. Portál, 1997. ISBN 80-7178-154-1.

CHRISTENSEN, K. R. *Philosophy and Choice: Selected Readings From Around the World*. California: Mayfield Publishing Company, 1997. ISBN 1-55934-964-6.

JANOŠOVÁ, P. *Dívčí a chlapecká identita: Vývoj a úskalí*. 1. vyd. Praha: nakl. Grada Publishing, 2008. ISBN 978-80-247-2248-9.

KIMMEL, M. S. *The Gendered Society*. NY: Oxford University Press, 2008. ISBN 978-0-19-533233-9.

RACHELS, J. *The Elements of Moral Philosophy*. Boston: nakl. McGraw-Hill, 2007. ISBN 0-07-110728-2.

VACEK, P. *Průhledy do psychologie morálky*. 2.vyd. Hradec Králové: nakl. Gaudeamus, 2006. ISBN 80-7041-188-0.

WEST, G. K. *Dobrodružství psychického vývoje: kapitoly z vývojové psychologie*. 1.vyd. Praha: nakl. Portál, 2002. ISBN 80-7178-684-5.

Elektronické zdroje

KAKKORI, L., HUTTUNEN, R. The Gilligan-Kohlberg Controversy and Its Philosophico-Historical Roots. In: BESLEY, T., GIBBONS, A., ed. *The Encyclopaedia of Educational Philosophy and Theory*. 2010. Dostupné z: http://eepat.net/doku.php?id=the_gilligan_kohlberg_controversy_and_its_philosophicohistorical_roots

9 RESUMÉ

Based on empirical studies, Carol Gilligan assumes correlation between gender and moral orientation. She distinguishes between two moral orientations that reflect distinct experience of relationships of males and females. She talks about an ethic of justice and an ethic of care. Males tend to more incline to the ethic of justice and think in terms of principles. The ethic of care, stressing connectedness and intimacy, seems to be preferred more often by women. The ethic of justice pays attention to universal moral principles, while the ethic of care emphasizes people's needs and personal relationships. The ethic of care constitutes the "different voice", to which she refers.

Gilligan reveals male biases in the very methods and concepts of moral development that ignore women's standpoints. She criticizes previous accounts of the moral development; they did not include experience of women in their theories. These theories assume the ethic of justice as the norm of maturity, and other types of moral reasoning consider as deficient.

Gilligan evolves own model of women's moral development, that consists of three moral perspectives and two transitions, each perspective represents change in understanding between self and other.

Gilligan's work contributes to the understanding of "different voice" of women.